

Glava VII

BORBE DIVIZIJE U TOKU NJEMAČKE OFANZIVE I NJEN BORAVAK NA PROSTORU KALINOVIK—FOČA—GORAZDE (4. 12. 1943—13. 3. 1944)

1. OPSTA SITUACIJA I PLAN NJEMAČKE OPERACIJE »KUGELBLIC«

U ljeto i jesen 1943. godine, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije postigla je krupne pobjede protiv okupatorskih trupa i njihovih domaćih slugu. Bila su oslobođena velika prostranstva u središnjem dijelu zemlje, a ojačane su snage NOP-a i stvorene slobodne teritorije i u drugim krajevima. Razoružanjem brojnih snaga talijanske okupatorske armije, oslobođena je gotovo cijela bivša talijanska okupaciona zona i formirane desetine novih brigada i divizija. Oslobođenjem jadranske obale i ostrva, omogućeno je uspostavljanje kontakata i saradnje sa komandom savezničkih trupa u Italiji, što je bilo od velikog značaja za dalju međunarodnu afirmaciju NOP-a. Konačan prelom u pobjedonosnom razvitku narodnooslobodilačkog rata i revolucije izražen je u istorijskim odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a 29. XI 1943. godine.

Ovi vojni i politički uspjesi jugoslovenskog narodnooslobodilačkog pokreta uznemirili su njemačku Vrhovnu komandu, koja je ocijenila da njegove jake oružane snage neposredno ugrožavaju sistem njemačke odbrane u ovom dijelu Evrope. Jugoslovensko ratište još je više dobilo u značaju zbog mogućeg iskrcavanja anglo-američkih trupa na jadransku obalu, odnosno na Balkan. Zbog toga je njemačka Vrhovna komanda odlučila da znatno pojača svoje snage u Jugoslaviji i da preduzme niz ofanzivnih operacija na najugroženijim pravcima i područjima jugoslovenskog ratišta. Cilj Nijemaca je bio da zauzmu cijelu jadransku obalu i ostrva, da razbiju snage NOVJ koje su se nalazile na prostranom području centralnog dijela Jugoslavije — od Jadranskog mora i Gorskog kotara do rijeka Kupe, Save, Drine li Lima — i, istovremeno, da obezbijede organizovanje ovog područja u slučaju iskrcavanja zapadnih saveznika na Balkan.

Više operacija koje su Nijemci izveli u jesen 1943. godine i u zimu 1943/1944. imale su tajne, šifrovane nazive, a mi smo ih tada nazivali skupnim imenom — šesta neprijateljska ofanziva.

Njemačka vrhovna komanda za Jugoistok (tj. za Balkan, komandant general-feldmaršal Vajks) povjerila je izvođenje tih operacija Komandi

2. oklopne armije sastava: 5. SS brdski, 15. SS brdski, 21. SS brdski i 69. rezervni armijski korpus, uz učešće bugarskih i ustaško-domobranskih jedinica, četnika i milicije.

Odluka o operacijama protiv naših snaga u Sandžaku i istočnoj Bosni počivala je na procjeni njemačke komande Jugoistoka da snage NOVJ u istočnoj Bosni (3. udarni korpus i 16. vojvođanska divizija) i u Crnoj Gori i Sandžaku (2. udarni korpus i 5. udarna divizija), kao i prostrana slobodna teritorija koju su kontrolisale, predstavljaju opasnost ne samo za njihove preostale pozicije u tim oblastima, već i za njihove pozicije u Srbiji.¹⁾

Komanda 2. oklopne armije planirala je da se ofanzivna dejstva u istočnoj Bosni i Sandžaku izvedu i završe operacijom kojoj je dala kodirani naziv »Kugelblic« (Kugelblitz — »Loptasta munja«), A kada su vidjeli da ta operacija neće dati u planiranom roku očekivane rezultate, nastavili su ofanzivu u istočnoj Bosni operacijom nazvanom »Snešturm« (Schneesturm — »Snježna vijavica«). Obe ove operacije izvedene su u decembru 1943. godine. Operacija »Kugelblic« trajala je do 18. decembra, a zatim je počela operacija »Šnešturm«.

Obema operacijama rukovodio je Štab 5. brdskog armijskog korpusa, sa sjedištem u Sarajevu. U operaciji »Kugelblic« korpus je u svom sastavu imao 1. brdsku i 7. SS diviziju »Princ Eugen«, dijelove 369. i 187. rezervne divizije, dijelove 2, 92. i 901. motorizovanog i 1. lovačkog puka i albansko-muslimansku legiju »Fon Krempler«. Pod komandom korpusa nalazili su se dijelovi 24. bugarske divizije, a od kvislinških jedinica dijelovi 1. ustaške brigade i četnička grupa »Lukačević«.

U operaciji »Kugelblic« cilj Nijemaca je bio da dejstvima od Sjenice ka Pljevljima, Goraždu i Višegradu, od Gacka i Nevesinja ka Jahorini i Glasincu, od Užica i Kremne ka r. Drini, od Zvornika i Tuzle ka jugu i od Sarajeva ka sjeveroistoku potisnu jedinice NOVJ koje su se nalazile na toj teritoriji na prostoriju Rogatica—Sokolac—Vlasenica—r. Drina i da ih tu unište. Na navedenoj teritoriji, pored 5. divizije, bile su i 17. i 27. divizija iz 3. udarnog korpusa i 2. proleterska divizija iz 2. udarnog korpusa.

Od Sjenice ka Pljevljima, Goraždu i Višegradu nastupala je 1. brdska divizija, ojačana jedinicama 2. motorizovanog puka »Brandenburg«, legijom »Fon Krempler« i četničkom grupom »Lukačević«; od Gacka i Nevesinja ka Jahorini i Glasincu — 7. brdska divizija »Princ Eugen«; od Sarajeva ka Sokocu i Han-Pijesku — dijelovi 369. divizije, 1. lovačkog puka, 92. motorizovanog puka i 1. ustaške brigade (preko 2.000 vojnika, 25 tenkova, divizijska i korpusna artiljerija); od Tuzle i Zvornika ka Kladnju, Vlasenici i Srebrenici — dijelovi 187. rezervne divizije i 901. motorizovanog puka (oko 2.100—2.300 Nijemaca s tenkovima i artiljerijom); dijelovi bugarske 24. divizije imali su zadatak da zaposjednu

1) U detaljnoj procjeni vojno-političke situacije na Balkanu krajem oktobra 1943, u kojoj najviše govori o Jugoslaviji, vrhovni komandant Jugoistoka general-feldmaršal Vajks kaže: »U ovom trenutku glavna opasnost preti iz Hrvatske (tj. sa teritorije NDH — M. M.). Crvene snage nameravaju da prodru u Srbiju preko Drine. Činjenica da Tito želi lično da rukovodi operacijama u istočnoj Bosni pokazuje kolika se važnost istima pridaje. Vjerovatno se radi o odluci: ko treba da zauzme Srbiju? Tito ili Mihailović« (Zbornik XII/3, 156).

desnu obalu Drine od Višegrada do Rogatice.--¹ Iz toga se vidi da su u operaciji »Kugelblic« glavne njemačke snage nastupale sa jugoistoka i juga, tj. od Sjenice, Gacka i Nevesinja.

Od naših snaga prema 1. brdskoj diviziji nalazile su se 2. proleter-ska i 5. divizija; prema Tuzli i Zvorniku — ojačana 17. divizija; prema Sarajevu — 27. divizija.

Operacija »Kugelblic« počela je od Tuzle i Zvornika 3. decembra, a od Sarajeva — 6. decembra 1943.

2. BORBE 5. DIVIZIJE NA PRAVCU PRIJEPOLJE—VIŠEGRAD

U prethodnoj glavi iznijeta je situacija pred frontom 2. proleTERSKE divizije krajem novembra 1943. i rečeno da se ona nije mijenjala sve do napada Nijemaca 4. decembra na njene jedinice na pravcu Prijepolja i Brodareva. Toga dana otpočela je operacija »Kugelblic« u Sandžaku. Nijemci su glavninu svojih snaga usmjerili na komunikacijske pravce Prijepolje—Pljevlja—Goražde i Prijepolje—Višegrad, a pomoćne snage na područje Brodarevo—Komarani.

Obišavši dva bataljona 2. proleTERSKE brigade na brdu Koševina, jedna kolona Nijemaca iznenadno je prije svanuća 4. decembra upala u Prijepolje i na prepad zauzela mostove na Mileševskoj rijeci i na Limu, čime je bio obizbijeden brz prodor tenkova i motorizovanih jedinica prema Jabuci i Pljevljima. U momentu njemačkog napada u Prijepolju se nalazila 1. šumadijska brigada. U teškoj i neravnoj borbi borci 1. šumadijske brigade i dijelovi bataljona 2. proleTERSKE brigade sa Koševina odolijevali su u toku cijelog dana nasrtajima neprijatelja, pretrpjevši pri tom osjetne gubitke. Nijemci su 4. decembra zauzeli Prijepolje i na lijevoj obali Lima s. Čadinje i kotu Gradina. Na desnom krilu 2. proleTERSKE divizije prešli su Lim, zauzeli Brodarevo i odbacili 3. sandžačku brigadu na okolne visove. Toga dana jedna i po četa 1. bataljona 2. proleTERSKE brigade (125 boraca) povukla se sa Koševina, preko s. Rasno, i uhvatila vezu sa jedinicama 5. divizije.³

Pred napad Nijemaca na Prijepolje i Brodarevo 5. divizija imala je slijedeći raspored: 1. krajiška brigada, talijanska brigada »Venecija« i jedan bataljon 10. krajiške brigade u rejonu Dobrun—Šargan; 4. kra-

2. Sastav 1. brdske divizije: Stab, 98. i 99. brdski lovački puk od po tri bataljona; 54. protivtenkovski bataljon; 54. brdski lovački bataljon; 54. pionirski bataljon; 54. brdski bataljon za vezu; 54. poljski dopunski bataljon; 54. vod poljske žandarmerije i trupe za snabdijevanje. Brojna jačina — 18.000 vojnika.

Sastav 7. SS brdske divizije »Princ Eugen« u 1943. godini: štab, 13. i 14. brdski puk od po tri bataljona; 7. brdski artiljerijski puk od tri divizion; divizijski prištapski bataljona: izviđački, pionirski, protivtenkovski, protivavionski, za vezu, bolničarski, intendantski i za dotur. Brojna stanje divizije 22.000 vojnika.

Podaci o tim njemačkim divizijama dati su prema knjizi »Sutjeska«, tom I. VIZ Vojno delo, Beograd, 1959.

Podaci o 2. oklopnj armiji i 5. brdskom armijskom korpusu dati su prema djelu *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, druga knjiga, VII, Beograd, 1965, str. 5—19 (ubuduće: »ORNJ« (II str. —) iz njemačkih ratnih dokumenata — Zbornik XII/3, 156, 173 i 178.

3) Izvod iz operacijskog dnevnika 2. proleTERSKE divizije — Zbornik I/16, 123 i dok. br. 93 istog Zbornika.

jiška brigada u rejonu Nove Varoši; 10. krajiška brigada u rejonu G. Jablanica—Dobroselica. Doznajući za napad Nijemaca na Prijepolje, Štab divizije pomjerio je 4. krajišku brigadu na postoriju s. Rutoše — s. Bistrica — s. Džurovo (na lijevoj obali Lima), sa zadatkom da zatvori pravac od Prijepolja ka Priboju i da sadejstvuje 2. proleterskoj diviziji. Petog decembra prebačen je u Džurovo još jedan bataljon 4. krajiške brigade, a dva bataljona 10. krajiške i jedan bataljon 4. krajiške brigade zadržali su kod Bistrice prethodnicu njemačke kolone koja se kretala iz Prijepolja prema Priboju. Bila je to kolona 99. puka 1. brdske divizije.

Toga dana Štab 2. korpusa javio je depešom Štabu 5. divizije da neprijatelj nastupa jakim snagama od Prijepolja i Brodareva ka Pljevljima i tražio da jedna brigada 5. divizije dejstvuje bočno na neprijateljske snage na komunikaciji s. Jabuka—Pljevlja—Čajniče. Postupajući prema ovoj depeši, Štab 5. divizije prebacio je 6. decembra cijelu 4. krajišku brigadu i dva bataljona 10. krajiške brigade na sektor s. Kaluđerovići—s. Boljanići (na cesti Pljevlja—Čajniče); dva bataljona 10. krajiške brigade sa njenim štabom ostavio za odbranu pravca Bistrica—Priboj; da bi skratio front divizije, pomjerio je 1. krajišku brigadu, bez jednog bataljona, na sektor Bijelo Brdo—Vardište—Višegrad: divizijsku bolnicu sa bataljonom 1. krajiške brigade uputio iz s. Zlatari (kod Rudog) u s. Zaborak. Štab divizije se iz Mioča premjestio u s. Strmac (10 km jugozapadno od Rudog).⁴⁾ Međutim, brzim nastupanjem tenkovskih i motorizovanih jedinica, Nijemci su preduhitrili i onemogućili bilo kakvu vezu i sadejstvo jedinica 2. proleterske i 5. udarne divizije. Oni su oko podne 5. decembra ušli u Pljevlja, gdje im je pružen slab otpor, a ujutro 6. decembra odbacili sa ceste između Pljevalja i Boljanića dijelove 2. dalmatinske brigade i do podne istog dana ušli u Čajniče.⁵⁾ Već do toga vremena sve jedinice 2. proleterske divizije odstupile su južno od komunikacije Prijepolje—Pljevlja—Čajniče. Tako je 5. divizija bila razdvojena od jedinica 2. udarnog korpusa, i našla se na relativno maloj prostoriji između Čajniča, Priboja, Dobruna i Višegrada.

Štab 5. divizije imao je dobru radio-vezu sa Vrhovnim štabom i stalno ga obavještavao o situaciji. Vrhovni štab je 8. decembra sugerisao Štabu divizije da razmotri mogućnost dekoncentracije divizije na prostorije zapadno i istočno od Lima.

S obzirom na brzi prodor Nijemaca prema Čajniču i Goraždu i jačinu njihovih jedinica, zatim na ograničene mogućnosti našeg manevra oko rijeke Drine i Lima, Štab divizije nije se mogao opredijeliti za takav raspored divizije, pa je odlučio da vrati sve jedinice na desnu obalu Lima, da tamo prikupi diviziju, ali je ostao u dilemi šta dalje treba raditi.

Do 16 časova 8. decembra sve su jedinice prešle Lim preko žicanog mosta u Rudom. Bio je to dug i naporan marš. Do toga vremena dva bataljona 10. krajiške brigade, postepeno se povlačeći od Bistrice ka Priboju, vodila su upornu odbrambenu borbu protiv jedinica 99. puka 1. brdske divizije. Nijemci su u 14 časova 8. decembra izbili u s. Uvac i tu su dočekani vatrom bataljona sa druge obale istoimene rijeke. Situacija je nalogala da 4. krajiška brigada i dva bataljona 10. krajiške bri-

4) Izvod iz operacijskog dnevnika 5. divizije, Zbornik IV/20, 18a.

5) Izvod iz operacijskog dnevnika 2. proleterske divizije, Zbornik 1/16, 123.

gade odmah nastave usiljeni marš od Rudog u rejon s. Strpci—Bijelo Brdo, sa zadatkom da u toku dana 9. decembra ne dozvole Nijemcima prodor od Uvea za Dobrun. U požrtvovanoj i odlučnoj borbi 4. krajiška brigada i bataljon! 10. krajiške brigade potpuno su izvršili ovaj, zaista, težak zadatak, i to uz malo gubitaka: 4. krajiška brigada imala je 1 mrtvog i 6 ranjenih boraca. Istovremeno sa napadom Nijemaca na Bijelo Brdo četnici su pokušali da zauzmu Višegrad. Odbio ih je jedan bataljon 1. krajiške brigade.

Uveče 8. decembra Vrhovni štab je obavijestio Štab divizije da su Nijemci otpočeli ofanzivu u istočnoj Bosni od Tuzle, Zvornika i Sarajeva.

Razmotrivši sve okolnosti i položaj divizije, Štab divizije je 9. decembra izjutra predložio Vrhovnom štabu da cijela divizija krene na jugo-istok, na prostor Zlatibora i Nove Varoši. Ovaj prijedlog zasnivao se na prethodnoj sugestiji Vrhovnog štaba o upućivanju jedinica divizije istočno od Lima i na mogućnosti većeg manevra jedinicama prema Ivanjici i Javor-planini, ali je sadržavao i veliku nepoznicu — kakva će biti reakcija neprijatelja na taj manevar divizije.⁶ Vrhovni štab je, pak, procijenio da je bolje rješenje ako se divizija povuče preko Višegrada i nasloni na snage 3. udarnog korpusa, pa je takvo naređenje poslao Štabu divizije istog dana prije podne.

Pod zaštitom 4. krajiške brigade, jedinice divizije počele su pokret prema Višegradu. Neke jedinice prevožene su željeznicom od Dobruna za Višegrad, što je ubrzalo pokret divizije. U toku noći 9/10. decembra željeznicom se prevezla u Višegrad i 4. krajiška brigada. Zaštitnice divizije sa inžinjercima porušile su žičani most kod Rudog, dva mosta kod Dobruna i još nekoliko mostova i propusta na cesti Dobrun—Višegrad. Zbog arhitektonske i istorijske vrijednosti, most na Drini u Višegradu nije rušen, nego je samo oštećen između dva stuba.⁷ Desetog decembra 5. divizija se nalazila na prostoru između Višegrada i Rogatice. Toga dana u 16 časova prethodnica 99. brdskog pu'ka stigla je preko Dobruna u Višegrad.

U vremenu, od 3. do 10. decembra nije se ispoljio pritisak jedinica 24. bugarske divizije.

U sastavu 5. divizije ostala je talijanski brigada »Venecija«. Ona je u borbama na Kremni i Šarganu već bila dosta oslabljena, pa je za vrijeme borbi i marševa u toj neprijateljskoj ofanzivi bila uglavnom raspoređena na zadatke u divizijskoj bolnici. Dužan sam da istaknem postojano i disciplinovano držanje njenih starješina i boraca.

Rezimirajući borbenu aktivnost 5. divizije u periodu njemačke ofanzive u vremenu od 3. do 10. decembra 1943, može se reći da je divizija

6) Ovaj prijedlog Štaba 5. divizije Vrhovnom štabu samo je telegrafski zabilježen u njenom operacijskom dnevniku, pa je otuda i nejasan. (Vidi Zbornik IV/20, 181).

7) U nekim poslijeratnim vojnim publikacijama, pa i u publikaciji »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945«, druga knjiga, str. 18, i u »Hronologiji oslobođilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945«, Beograd, 1964, str. 619, stoji da je 5. divizija porušila most na Drini u Višegradu. Ipak, znali smo da to ne treba da uradimo. Doduše, čitajući neke druge naše ratne dokumente, naišao sam na dva-tri mjesta gdje se naređuje rušenje mosta na Drini. Srećom, takva naređenja nisu izvršena.

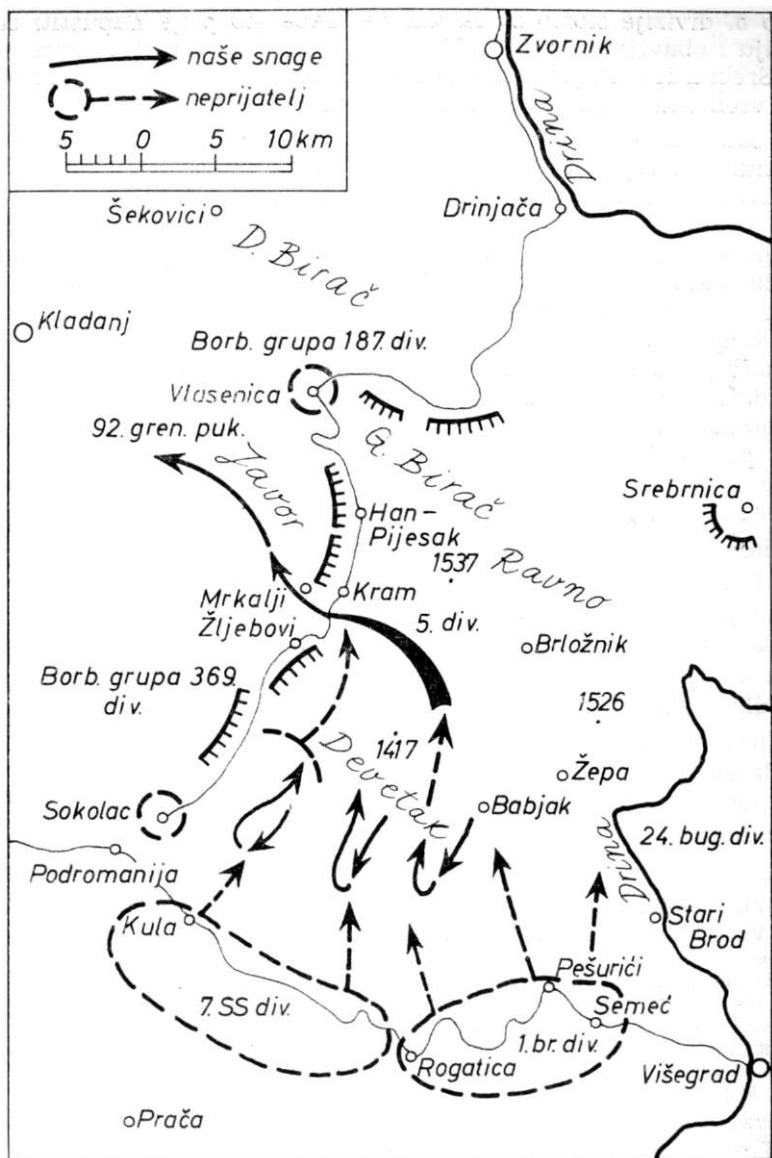
uspješno djelovala. I pored manevra jedinicama u pravcu Pljevalja i Boljanića, ona je uspjela da zadrži nastupanje 99. brdskog puka na pravcu Prijepolje—Priboj—Višegrad i da se, izvršavajući direktivu Vrhovnog štaba, uredno povuče preko Drine kod Višegrada.

Kada je 5. divizija prešla kod Višegrada na lijevu obalu Drine u istočnoj Bosni, na prostoru koji je bio zahvaćen njemačkom ofanzivom, situacija je bila slijedeća. U nastupanju iz pravca Tuzle i Zvornika, neprijatelj je do 9. decembra zauzeo Vlasenicu i Srebrenicu; 17. divizija je odustala od frontalnih borbi i izvršila manevar na područje Kladnja i Zivnica. U nastupanju od pravca Sarajeva, neprijatelj je 9. decembra zauzeo Sokolac i Han-Pijesak i povezo se sa snagama koje su nastupale od Tuzle; 27. divizija se povukla u rejon Sokolovića. Prema tome, Nijemci su 9. decembra uspostavili »zaprečnu liniju« Sokolac—Han-Pijesak—Vlasenica—Srebrenica—r. Drina, kako je to bilo predviđeno u planu operacije, 9. decembra zauzeli su Goražde i Praču, a 10. decembra Višegrad, i tako stvorili uslove za okruženje i uništenje naših snaga na prostoru Sokolovića i planina Javora i Devetaka. Na tom prostoru našle su se naše dvije divizije — Peta i Dvadeset sedma.⁸⁾

3. PROBOJ 5. DIVIZIJE IZ OKRUŽENJA

Prema direktivi Vrhovnog štaba, 5. divizija trebalo je da se prebaci na srebrenički sektor, pa je Stab divizije postepeno pomjerao brigade u tom pravcu. Iz manjih borbi sa prethodnicama 1. brdske divizije — 10. decembra kod Višegrada i 12. decembra kod s. Semeća — dalo se zaključiti da ta njemačka divizija namjerava čim prije da napadne naše jedinice na prostoru Rogatice i Sokolovića. Na takav zaključak upućivalo je i intenzivno izviđanje neprijateljske avijacije. Situacija je nalagala da se hitno prikupe podaci o neprijateljskim snagama duž komunikacije Sarajevo—Srebrenica, jer sem obavještenja, koje je 8. decembra dobio od Vrhovnog štaba o tome da je i u istočnoj Bosni otpočela neprijateljska ofanziva, Stab divizije ništa drugo nije znao o toku ove ofanzive. Zato je bilo potrebno da se Štab 5. divizije što prije poveže sa Štabom 27. divizije, jer je računao da se ona još uvijek nalazi na prostoru Rogatice i Sokolovića. Do tog sastanka je došlo 12. decembra. Komandant 27. divizije, Pero Kosorić, upozorio je Štab 5. divizije na to da su Nijemci, nastupajući sa pješadijom i tenkovima od Sarajeva, zauzeli Sokolac i Han-Pijesak; znao je i za borbe vođene od Šekovića prema Vlasenici, i za dolazak Nijemaca u Rogaticu. Rekao je da su dobili direktivu od Štaba 3. korpusa da divizija ostane na sadašnjoj prostoriji radi sadejstva sa 5. divizijom, a potom da se prebaci na zapad, prema Olovu i Varešu. To će učiniti odmah, čim prikupe bar nešto detaljnije podatke o rasporedu neprijateljskih snaga na cesti Sokolac—Han-Pijesak. U tom duhu Štab

8) ORNJ/II, 19 i 20.

Proboj 5. divizije iz okruženja u završnoj fazi njemačke ofanzive »Kugelblitz«

27. divizije poslao je istog dana naređenje potčinjenim jedinicama.⁹ Upoznavši Štab 27. divizije sa borbama sa jedinicama 1. brdske divi-

9) Po ovom naređenju, 27. divizija primakla se 13. decembra cesti Sokolac—Han-Pijesak, i to sa 17. majevačkom brigadom u s. Crna Rijeka, 2. krajiškom brigadom u sela Kusače i Džimnije i Romanijskim partizanskim odredom u sela Klečkovac, Mandra i Mičivode (Zbornik IV/20, 58).

je, Stab 5. divizije složio se sa tim da treba što prije napustiti sadašnju prostoriju i obavijesto je Stab 27. divizije da je 5. divizija orijentisana na sektor Srebrenice. Dogovoreno je da se štabovi divizija međusobno obavijeste o vremenu i mjestu prelaska ceste Sokolac—Srebrenica.

Iz sadržine ovog našeg razgovora, kao i pregledom naših ratnih dokumenata iz toga vremena, može se zaključiti da nijedan od ova dva štaba divizije nije znao za pokret jedinica njemačke 7. SS divizije »Princ Eugen« iz Hercegovine na sjever i za njihov dolazak na prostoriju Podromanija—Prača. O ovoj diviziji našao sam jedan podatak u izvještaju Štaba 29. hercegovačke divizije Stabu 2. korpusa od 30. novembra 1943, u kome se, sem ostalog, kaže da je koncem novembra 7. SS divizija »Princ Eugen« u pokretu na sjever, pa Stab 29. divizije pretpostavlja da se radi o njenom pokretu ka Sarajevu ili u pravcu Foče i Višegrada, »radi udara u leđa 5. krajiškoj diviziji«. ¹⁰¹ Ovaj dragocjeni podatak nije stigao do štabova 5. i 27. divizije. Na prostoru od Kalinovika, Zelengore i Foče, pa zaključno sve do Prače i Goražda nije bilo naših snaga i, naravno, teško je bilo saznati za pokret 7. SS divizije preko ovog područja na sjever. ¹¹

Jedanaestog decembra prebacila se, pomoću spiava, preko Drine kod Starog Broda 1. južnomoravska udarna brigada, koja je došla iz Srbije u Bosnu po naređenju Vrhovnog štaba. Brigada je imala tri bataljona i brojala oko 650 boraca. Sa njom je došao Blagoje Nešković Mihailo, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju. Brigada se 12. decembra priključila 5. diviziji. ¹²

Trinaestog decembra glavnina 5. divizije primakla se još bliže sektoru Vlasenice i Srebrenice. Trebalo je prikupiti podatke o rasporedu i snazi neprijatelja na ovom odsjeku. Naređenje Štaba divizije, koje je 13. decembra poslato štabovima brigada počinje ovim riječima:

10) Zbornik IV/19, 141.

ili) Vrhovni štab se mnogo interesovao za 7. SS diviziju »Princ Eugen«. Izgleda da mu je prvu vijest o njoj poslao 10. decembra Stab 2. proleterske divizije. Ona glasi: »• Druga divizija javlja da su Nijemci došli u Suhu, Sutjesku i Foču«. Istog dana vrhovni komandant Tito javlja Štabu 2. Korpusa da su »u Foču i Kalinovik ušle snage divizije SS »Princ Eugen«. Tito ovu vijest javlja illl. decembra i Stabu 3. korpusa, a slijedećih dana traži da Stab 3. korpusa sazna više o ovoj njemačkoj diviziji, a i o drugim (njemačkim snagama angažovanim u ofanzivi u istočnoj Bosni (Zbornik 11/11, 117, 121, 123 i 124).

Pravac d vrijeme pokreta jedinica 7. SS divizije »Princ Eugen« iz Hercegovine na sjever vidi se iz slijedeća dva dokumenta.

Njen 13. brdski puk (kao borbena grupa »Petersen«) krenuo je 4. decembra 1943. sa prostorije s. Vrba—Čemerno u pravcu Foče i Goražda (Zbornik IV/20, 195).

Vjerovatno su njegove jedinice ušle u Goražde 9. decembra. Lijevo od njega kretao se od Nevesinja ojačani 1. bataljon 14. brdskog puka (kao borbena grupa »Gross«), On je 3. decembra stigao u rejon Kalinovika, a zatim nastavio marš preko s. Dobrog Polja, Jahorine^planine, Renovice i Prače, gdje je stigao 9. decembra (Zbornik IV/21, 179).

12) Prva južnomoravska brigada stigla je u Bosnu bez intendantske opreme, pa je Stab divizije iz 1, 4. i 10. krajiške brigade prikupio za nju potreban broj tovarnih konja, ponešto osnovnih namirnica, kazana d drugih intendantskih potrepština, bez kojih naše jedinice nisu mogle da opstanu u gotovo popaljenim, opustošenim i polupraznim selima u pojedinim rejonima istočne Bosne.

»Pošto nemamo nikakvih podataka o neprijatelju, potrebno je da naše jedinice organizuju dobre zasede na komunikacijama, sa glavnim ciljem da se zarobi koji neprijateljski oficir, podoficir ili vojnik, kako bismo od istih mogli dobiti podatke koji su nam potrebni«.

Divizija je 13. i 14. decembra bila na prostoriji: 4. krajiška brigada — s. Brložnik, s. Štedra; 10. krajiška brigada — s. Plane, s. Stoborani; 1. južnomoravska — s. Gođenje; 1. krajiška — s. Zepa, s. Cavčići, s. Sjeversko. Stab divizije bio je u Cavčićima.¹³¹

Dva bataljona 4. krajiške brigade izbili su 14. decembra u zoru u rejon sela Štedre. Izviđanjem su ustanovili da su jake neprijateljske snage posjele sjeverne padine Javora i Ravne planine i dominirajuće visove pored ceste Vlasenica—Srebrenica i da je na toj cesti saobraćaj veoma živ. Iz toga se moglo pretpostaviti da postoje neprijateljski garnizoni u oba ova grada. Od štaba 10. krajiške brigade stiglo je obavještenje da je 27. divizija noću 13/14. decembra izvršila proboj preko ceste Sokolac—Han-Pijesak i da tom prilikom nisu prešli cestu neki njeni dijelovi.

Probojem 27. divizije na zapad na prostoriju koji je okružio 5. SS brdski armijski korpus, ostala je 5. divizija. Valjalo je hitno donijeti odluku da i ona čim prije izađe sa okružene prostorije.

Na obnovu prikupljenih podataka, Štab 5. divizije došao je do slijedećih zaključaka: prvo, zbog jakog obezbjeđenja komunikacije Vlasenica—Srebrenica i potpunog nepoznavanja situacije na području sjeverno od ove komunikacije, treba odustati od pokreta divizije na sektor Srebrenice; drugo, teškoće na koje je naišla 27. divizija prilikom prelaska ceste Sokolac—Han-Pijesak ukazuju da je i neprijatelj već pojačao svoje posade na toj cesti onim jedinicama 1. brdske divizije koje su poslije zauzimanja Čajniča 6. decembra mogle bez teškoća da stignu cestom Čajniče—Goražde—Rogatica, jer na tom pravcu nije bilo naših snaga, i da je zbog proboja 27. divizije povećao budnost na tom odsjeku; treće, da će 5. divizija manevrom na jugozapad, preko Renovice i Prače, ka Jahorini, izbjeći glavninu desnokrilne kolone 1. brdske divizije, koja je nastupala pravcem Priboj—Višegrad—Rogatica. Proboj divizije prema Jahorini bio je primamljiv i zbog toga što je teren prema Kalinoviku i Foči pružao veliki prostor za manevar, a, ujedno, probojem divizije u naznačenom pravcu smanjilo bi se nagomilavanje naših snaga u središnjem dijelu istočne Bosne.

Na osnovu tako procijenjene situacije, Štab divizije donio je odluku da divizija krene u proboj ka Prači i istočnim padinama Jahorine.¹⁵¹

Međutim, pokazalo se da je Štab divizije izabrao najtežu varijantu za proboj divizije iz okruženja. Jednostavno rečeno, Štab divizije je pogrešno procijenio situaciju, jer nije raspolagao podacima o rasporedu i mogućnostima neprijatelja na tom pravcu. Prije svega, on nije znao za dolazak 7. brdske SS divizije »Princ Eugen« na prostoriju Podromanija—Prača, a, takođe, nije znao stvarnu jačinu 1. brdske divizije i jedi-

13) Naređenje štaba 5. divizije od 13. decembra 1943, Zbornik IV/20, 66.

14) Nisu se prebacili preko ceste 4. bataljon 2. krajiške i 2. bataljon 17. majevičke brigade (Izveštaj Štaba 27. divizije, Zbornik IV/21, 21).

15) Zbornik IV/20, 181.

nica ojačanja. A obe ove divizije, kao što sam to već rekao, bile su glavna snaga 5. brdskog armijskog korpusa u njegovim operacijama u istočnoj Bosni. Desilo se tako da 5. divizija krene u susret najjačim njemačkim snagama.

U zapovijesti komande 5. brdskog armijskog korpusa od 9. decembra 1943, precizirani su zadaci i način dejstva potčinjenim jedinicama u predstojećoj operaciji za uništenje naših snaga koje su se zatekle na okruženoj prostoriji.¹⁶⁾

Pošto je procijenio da se na okruženoj prostoriji nalaze tri naše divizije (ukupno jačine 8.000—10.000 ljudi) i da će one pokušati proboj na zapad i na sjeverozapad, komandant korpusa je odlučio da glavne snage korpusa napadnu naše jedinice pravcem jug-sjever, s tim da postupno, napredovanjem njihovog lijevog krila, ojačava snage koje vrše okruženje od Sokoca i Vlasenice, sa ciljem da se spriječi proboj naših jedinica prema zapadu i sjeverozapadu; proboj prema sjeveru sprečavaju pomoćne snage korpusa; snage raspoređene na desnoj obali Drine sprečavaju proboj naših jedinica u tom pravcu.

Na osnovu ove odluke, komandant korpusa je naredio: 1. brdska divizija, sa prostora Rogatica—Višegrad, sa težištem u rejonu s. Pešurici, nastupa u pravcu s. Babjaka; 7. SS brdska divizija »Princ Eugen«, sa položaja na liniji Rogatica — s. Gromile (Podromanija), nastupa glavnim snagama pravcem s. Kula—Sokolovići, s tim što zjeno lijevo krilo postepeno, po mjeri nastupanja, ojačava grupe za zaprečavanje raspoređene duž komunikacije Gromile—Sokolac—Han-Pijesak. U prvoj fazi napada obe divizije treba da dostignu liniju: 1. brdska divizija — s. Vratar — s. Babjak—Vidova gora, 7. SS divizija — k. 1293 na Vidovoj gori — s. Pločnik — k. 1268 — s. Geruša; borbena grupa 369. pješadijske divizije (1. lovački rezervni puk, dijelovi 369. pješadijske divizije, 1. ustaška brigada, 105 baterija samohodnih topova) zatvara odsjek Gromile — s. Mrkalji (isključno), sa težištem kod s. 21jebovi, i sprečava proboj naših jedinica prema zapadu i sjeverozapadu; borbena grupa 187. rezervne divizije (Operativna grupa 187, 901. oklopni grenadirski nastavni puk, 11/51. artiljerijskog divizion, oklopna izviđačka četa 369. pješadijske divizije) zatvara odsjek Mrkalji—Vlasenica—Milići—dolina r. Jadar — okuka r. Drine, sa težištem u rejonu Vlasenice, i sprečava da se naše jedinice probiju prema sjeveru i sjeverozapadu; borbena grupa »Severozapad« vojnoupravnog komandanta Jugoistoka zaposjeda desnu obalu Drine na odsjeku Ljubovija—Rogačica i sprečava prodor naših jedinica na tom pravcu; 24. bugarska divizija, sa istim zadatkom, zatvara odsjke Rogačica—Bajina Bašta i Stari Brod—Višegrad; u rezervi korpusa — 90 grenadirski puk, u rejonu Han-Pijeska i Vlasenice, stalno spreman za izvršenje protivnapada na odsjeku dejstva 369. pješadijske divizije i 187. rezervne divizije; korpusna artiljerija, iz rejona Gromile, podržava nastupanje 7. SS brdske divizije »Princ Eugen«.

Među divizijama i borbenim grupama utvrđene su linije razgraničenja.

Operaciju korpusa podržava avijacija pod komandom komandanta avijacije »Nezavisne Države Hrvatske«.

Sve jedinice trebalo je da zauzmu borbeni raspored do 12. decembra 1943.

16) Zbornik XII/3, 173.

U zapovijesti komandant 5. brdskog armijskog korpusa je odredio postupak za temeljno potiskivanje naših jedinica na što uži prostor prema Drini radi njihovog potpunog uništenja. O tome se kaže slijedeće:

»a) Napadne grupe:

U toku ovoga napada ne radi se o brzini i osvajanju terena, već o planskom i temeljitom okruživanju i potiskivanju neprijatelja. Spoljna krila napadnih grupa treba dublje ešelonirati. Rezerve treba tako postaviti da su u mogućnosti da protivnapadima odbace neprijatelja koji bi pokušao proboj, odnosno da su u stanju da ga unište. Unutrašnja krila divizija i borbenih grupa treba da obezbede uzajamnu vatrenu podršku teškog naoružanja.

Posebno je važno: veza sa susedima ne sme zatajiti. Sledeće ciljeve napada korpus će postaviti za svaki dan. Ne smeju biti prekoračeni.

b) Grupe za zaprečavanje:

Svoje zadatke zaprečavanja izvršavaju *odbranom*. Nije dozvoljeno nikakvo povlačenje. Rezerve treba postaviti tako pozadi pravaca na kojima se pretpostavlja mogućnost proboja neprijatelja, da su u stanju da odmah, ukoliko je to neophodno, pređu u protivnapad.

Pokretne oklopne delove treba odmah, ukoliko je to moguće, prebaciti u rejone u kojima se vrši zaprečavanje. Na otkrivene neprijateljske delove treba što ranije otvoriti artiljerijsku vatru.«

Zanimljivo je još pomenuti da je komanda 5. brdskog armijskog korpusa, za potrebe izviđanja, stavila pod svoju komandu izviđačke bataljone 1. brdske i 7. SS brdske divizije.

Sve u svemu, u zapovijesti komande 5. brdskog armijskog korpusa detaljno su postavljeni zadaci svim učesnicima u operaciji. Ništa nije izostavljeno, niti prepušteno slučaju.

Isto tako, valja reći da sadržina zapovijesti, seriozno postavljanje zadataka jedinicama, pokazuje da su Nijemci visoko cijenili borbenu vrijednost naših divizija.

Peta divizija krenula je noću 14/15. decembra iz rejona Plana, Brložnika, Zepa, Sjevskog i Sokolovića u pravcu ceste Rogatica—Podromanija u tri kolone, a ujutro, 15. decembra, krenule su sa prostorije Pešurici, Rogatica, Podromanija, u pravcu Babjaka i Sokolovića, jedinice 1. brdske i 7. SS divizije. U prvim jutarnjim satima gusta magla onemogućila je bilo kakvo osmatranje. Dvije vojske kretale su se u neminovnan susret, a da nisu znale jedna za drugu. Kao srednja kolona divizije najbliže neprijateljskim kolonama bila je 1. krajiška brigada, sa čijim se štabom kretao operativni dio Štaba divizije. Kada se oko 7,30 časova magla naglo digla, najbliža neprijateljska kolona bila je udaljena od četa 1. krajiške brigade između dva i tri kilometra. Brigada se brzo pripremila za susretnu borbu, koja je uskoro počela svom žestinom. Postepeno se povlačeći i šireći oba svoja krila, brigada je uspjela da se uhvati dobrih položaja na liniji Ravna Raduša (k. 1042) — Mednik (k. 1230) — Rujnik (k. 1223), na kojoj je u odsudnoj borbi uspjela da dugo zadrži Nijemce. Sve je preduzeto da se bolnice i komore što prije povuku u šumu planine Devetak kod Rađevića. Njihove pokrete ka šumi ujutro je štitila magla koja se još vukla po nizinama. Kasnije se magla razila,

te je komore i bolnice tukla neprijateljska avijacija i artiljerija. Grupe od četiri i više aviona bombardovale su i mitraljirale naše jedinice čitav dan.

Na lijevom krilu divizije kretala se 4. krajiška brigada. U pokretu od Ravne planine ona je imala najduži marš, a u selu Zepa naišla je na njemačku jedinicu iz sastava 1. brdske divizije koja je 14. decembra prešla Drinu kod s. Slapa. Obilazeći Zepu, njen marš se odužio i ona je ujutro 15. decembra stigla u Sjeversko. Kada se digla magla, neprijateljska artiljerija nanijela je gubitke komori jednog bataljona. U sukobu sa neprijateljskom pješadijom, brigada je vodila upornu i odsudnu borbu postepeno se povlačeći ka Babjaku i Rađevićima.

Pošto se čula borba kod 1. krajiške brigade, kolone 10. krajiške i 1. južnomoravske brigade pravovremeno su se razvile za borbu. Od pravca sela Kule neprijatelj je nastupao polako, ali su njegove jače snage, napadajući od Sokoca, nastojale da obuhvatom sela Mičivoda i Mandra odvoje naše snage od Devetaka.

Odolijevajući napadima neprijatelja, jedinice divizije su pred smiraj dana 15. decembra odstupile na južne i jugoistočne padine Devetaka, sjeverno od selā Barnik, Rađevići i Babjak; dio 4. krajiške brigade nalazio se u s. Mislovo (istočne padine Devetaka).

U borbi 15. decembra neprijatelj je imao dosta gubitaka, dok je 1. krajiška brigada imala 63 poginula, ranjena ili nestala borca, 4. krajiška brigada — 22 poginula, nestala i ranjena, a 10. krajiška brigada — oko 10 poginulih i ranjenih. Prva krajiška brigada izgubila je dva topa 65 i 75 mm i dva puškomitraljeza. Izgubljeno je i nešto konja u komorama.

Tako je prošao jedan težak i naporan dan zasićen borbom i umorom, dan pun mirisa dima i baruta, dan kada je cijeli sanitet divizije, sa svojim hrabrim bolničarkama, po ko zna koji put potvrdio svoju gotovo nadljudsku izdržljivost, kada je intendantsko osoblje preduzelo sve što se moglo da od avionske i artiljerijske vatre sačuva konje i komore, a svi borci i starješine pokazali ogromnu snagu i umijeće u jednoj zaista teškoj i muškoj borbi.

Prije podne 15. decembra Stabu divizije stigla je depeša od vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita. Ona glasi:

»Javite hitno vaš položaj i situaciju. Ispitajte situaciju na suprotnoj obali Drine i u slučaju veće nužde prebacite se sa većim snagama tamo otkuda je došao Mihailo ne čekajući čamce. Nemojte dozvoliti da vas opkole. Druga divizija se nalazi između Čajniča i Rudog i oni se prebacuju preko Lima na mesto gde ste vi bili.«¹⁷

U situaciji koja se stvorila 15. decembra, više nije bilo moguće izvesti bilo kakvo prebacivanje jedinica preko Drine na njenu desnu obalu, jer je 1. brdska divizija toga dana kontrolisala lijevu stranu Drine od Višegrada do Sjeverskog i Zepe, a od Slapa nizvodno produžavao se kanjon rijeke. Uveče toga dana još je više bio sužen manevarski prostor 5. divizije.

Više se nije imalo kuda nego odmah krenuti u proboj preko ceste Sokolac—Han-Pijesak. Štab divizije je namjeravao da se proboj izvrši na dva mjesta: sa 10. krajiškom, sa 1. južnomoravskom i sa dva bataljona 27.

17) Arhiv VII k. 14, reg br. 47/6.

divizije kod Krama, a sa ostalim snagama i divizijskom bolnicom kod Mekota. Ali, to se nije ostvarilo. Štabovi nisu imali vodiča. Teško se moglo orijentisati u noćnom maršu kroz nepoznatu šumovitu planinu, sa umornim i pregladnjelim ljudstvom, kojeg je i u hodu hvatao drijemež i san. Cijela se divizija svila u jednu kolonu, u pravcu Mekota. Srećom, snijeg je bio mali. Iako je bilo hladno, ipak se brzo išlo. Prva krajiška brigada, kao prethodnica, stigla je kod Mekota 16. decembra u 3 časa. Do toga vremena izviđačke jedinice i obavještajci brigade utvrdili su da se u Mekotama nalazi oko 200 neprijateljskih vojnika i nekoliko tenkova, a u Gornjim Caporima oko 150 vojnika. Štab brigade je odlučio da po jedan njen bataljon napadne ove neprijateljske posade. Neprijateljski vojnici grijali su se u svojim logorima oko vatara. Nisu bili dovoljno budni, što su iskoristili naši bombaši i puškomitraljesci. Odmah su prešli u napad i ostali borci bataljona. Oni su razbili logor u Mekotama i oštetili jedan tenk na cesti, koji je zakrčio put drugim tenkovima. I logor u G. Caporima bio je potisnut. Zatim je štab brigade pojačao obezbeđenje na cesti kod Mekota jedinicama drugih bataljona i osigurao diviziji prelaz ceste. U redu su prešli cestu prvi dijelovi divizije, a jedinice koje su stizale izmiješale su se i bilo je dosta gužve i meteža. Ukratko, svako se žurio da bilo kako pređe cestu sa koje su sijevali svijetleći meci. Šuma se prolamala od eksplozija tenkovskih granata i minobacača, a rakete su osvjetljavale nje-ne dijelove. Sav taj neprekidni stravični tutanj i košmar u noćnoj tmimi i u gustoj šumi doimao se kao nešto neobično i nestvarno, nešto što se u ratu rijetko doživljava.

Jedinice sa začelja kolone prešle su cestu po danu, u prvim jutarnjim satima, 16. decembra. U borbi na cesti neprijatelj je imao gubitaka, a mi smo imali 3 mrtva, 5 ranjenih i oko 60 nestalih; divizijska bolnica izgubila je 5 teških ranjenika na nosilima.

Peta divizija se 16. decembra razmjestila u poluprazna sela na prostoru Malog Polja, zapadno od Han-Pijeska. Dan je iskorišten za prikupljanje i sređivanje jedinica i za kratak predah i odmor. Kao i prethodni dani i ovaj dan je bio vedar. Od neprijateljske avijacije poginulo je 6 boraca. Po podne je jedna njemačka izviđačka grupa, od oko 40 vojnika, iznenada napala zaštitnicu Štaba divizije. Brzo su bili potisnuti, izgubivši laki minobacač.

18) U operacijskom dnevniku 5. divizije izmiješani su podaci o gubicima divizije u borbi 15. decembra i prilikom proboja preko ceste kod Mekota. Ja sam sada podatke za obe borbe prikazao odvojeno, a izvodi za te borbe su: M. Gončin d S. Rauš, n. d., str. 176; R. Zorić, n.d, str. 168; M. Morača, Ratni dnevnik, str. 156, i izvještaj štaba 10. krajiške brigade, Zbornik IV/21, 43.

Zbog pogrešno unijetih podataka u operacijski dnevnik, desilo se da su autori knjige »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945«, druga knjiga, str. 22, došli do pogrešne ocjene o tome da je 5. divizija prilikom proboja preko ceste kod Mekota »pretrpjela osjetne gubitke«.

Pod težinom borbe koja je vođena 15. decembra i na maršu noću 15/16. decembra, osipali su se iz jedinica mladi borci sa terena Rudog, Višegrada i sedā u graničnom rejonu Bosne i Srbije. Iako se pazilo da u toku marša nekog borca ne prevari san i da tako izostane od kolone, sigurno je bilo i takvih slučajeva, čime se povećao broj nestalih.

U operaciji »Kugelblic«, Stab 5. divizije i štabovi njenih brigada nisu dovoljno koristili borbenu izviđanje i obavještajnu službu radi prikupljanja podataka o neprijatelju i otkrivanja njegovih namjera. To su bile dvije slabe tačke u toku vođenja naših odbrambenih borbi u ovoj neprijateljskoj operaciji. Da bi se došlo do podataka o neprijatelju, pokazalo se da je potrebno koristiti više izvora, jer samo prikupljanje podataka od strane obavještajnih oficira »na terenu«, preko mještana, bilo je nesigurno, pogotovo tamo gdje nije bilo naših stalnih saradnika.

Zbog toga što nije imao dovoljno podataka o neprijatelju, Stab 5. divizije donio je 14. decembra 1943. pogrešnu odluku o pokretu divizije na jugozapad, prema Jahorini, što je dovelo do teške borbe u sudaru sa nadmoćnijim snagama neprijatelja. U ovoj borbi 5. divizija došla je do podataka o 1. brdskoj diviziji, ali nije uspjela da otkrije i prisustvo jedinica 7. SS divizije »Princ Eugen«.

U borbi 15. decembra potvrđena je visoka borbena vrijednost 5. divizije. Sučeljena u susretnoj borbi protiv 1. brdske i 7. SS divizije, koje su od nje bile ukupno brojnije 10—12 puta, održala se ne samo kompaktnom nego i sposobnom da se naredne noći uspešno probije iz okruženja.

4. DIVIZIJA U OPERACIJI »ŠNEŠTURM«

Iako 5. brdski armijski korpus nije uništio naše divizije kako je to sebi postavio u operaciji »Kugelblic«, komanda 2. oklopne armije ocijenila je da je ova operacija »uspješno završena oslobađanjem istočne Bosne od Titovih snaga«, te je korpusu dala novi zadatak »da uporno i neprekidno goni protivnika koji se izvlači iz istočne Bosne prema zapadu«. Naredbu za produžetak ofanzivnih dejstava u istočnoj Bosni komanda 2. oklopne armije izdala je 18. decembra 1943. i novoj operaciji dala naziv »Snešturm«.¹⁹—> U ovoj operaciji bile su napadnute obe divizije 3. korpusa (17. i 27. divizija), 5. divizija i 16. divizija, koja je dejstvovala na prostoru Majevice i Semberije i bila u operativnom pogledu pod komandom Štaba 3. korpusa.

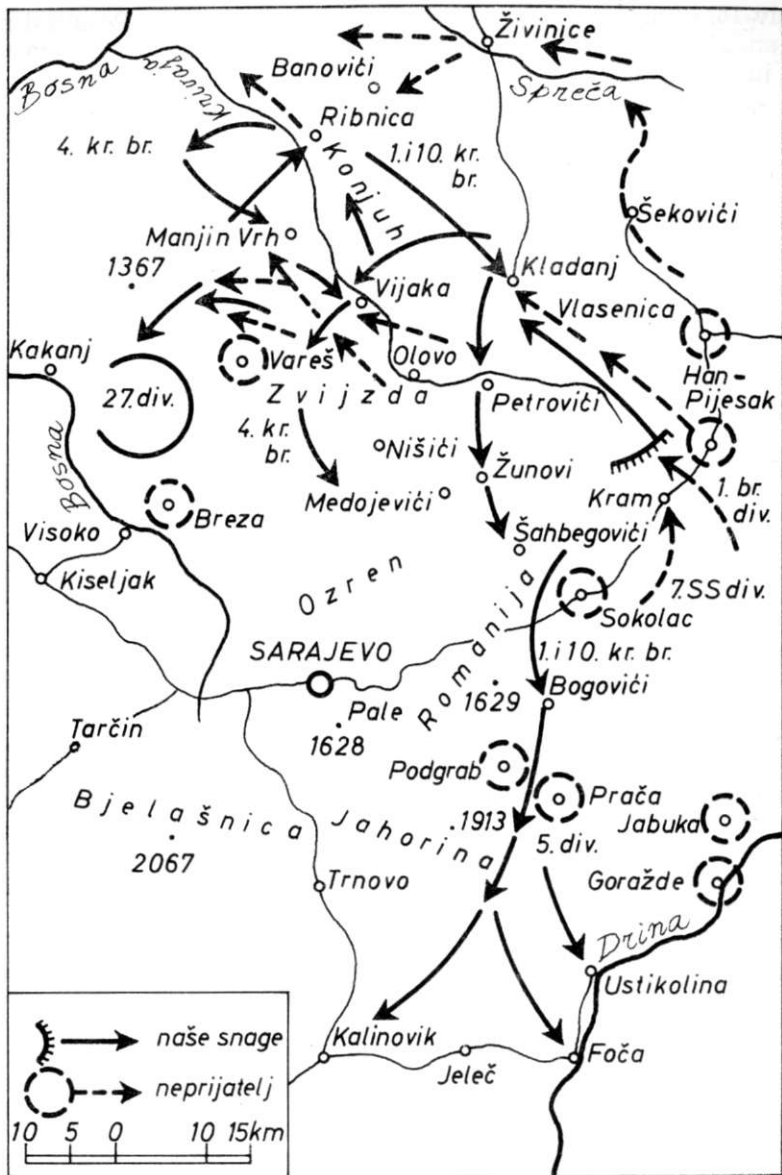
Komanda 5. SS brdskog armijskog korpusa u svojoj zapovijesti od 18. decembra 1943. predviđjela je da se operacija »Snešturm« izvede prema slijedećem:

— 1. brdska divizija nastupa 20. decembra sa prostorije Capardi—Tupanari i sa svojim jačim desnim krilom dejstvuje duž r. Spreče i izbija na liniju Zivinice—Stupari, s tim da pročešlja međuprostore, a osobito rejon Šekovića. U toku daljeg razvoja borbe divizija dejstvuje širokim frontom prema liniji Doboj—Zavidovići;

— 7. SS brdska divizija »Princ Eugen« nastupa 18. decembra jakim desnim krilom sa prostorije Han-Pijesak—Mrkalji i 19. decembra izbija na liniju Kladanj—Olovo, a potom sa težištem na lijevom krilu nastupa dalje prema zapadu;

— 1. lovački rezervni puk, potčinjen 7. SS diviziji, nastupa 19. decembra iz rejona Zljebovi—Košutica, tako da 20. decembra izbija na liniju Kamenica—Donji Čevljanovići, s tim da potjernim odjeljenjem pročešlja Ozren-planinu;

16) Zbornik XII/3, 173.

Borbe 5. divizije za vrijeme njemačke operacije »šnešturm«
(17—31. 12. 1943.)

— 369. divizija, sa 2. kozačkom brigadom ojačava obezbjeđenje željezničke pruge Doboj—Sarajevo, izviđa i uništava manje snage NOVJ koje dolaze sa istoka; sa linije Mokro—Sarajevo upućuje jake izviđačke dijelove na Ozren-planinu i sprečava konsolidovanje snaga NOVJ na tom rejonu.^{20,1}

20) Zbornik XII/3, 179.

Protiv 16. divizije i partizanskih odreda na Majevici i Posavini neprijatelj je angažovao druge svoje jedinice čije dejstvo nije uticalo na razvoj situacije južno od r. Spreče.

U početku njemačke ofanzive 27. divizija nalazila se u rejonu Breze i Vareša, koji je zauzela noću 18/19. decembra protjeravši njegovu posadu jačine oko 100 vojnika, većinom mjesne milicije; 5. divizija je 18. decembra vodila borbu sa prethodnicama neprijateljskih kolona koje su od Krama j Han-Pijeska nastupale prema Kladnju; 17. divizija nalazila se na području Ozrena (dobojskog), gdje je razbijala četničke bande; 16. muslimanska brigada nalazila se u rejonu Kladnja; Štab 3. korpusa bio je u Zivnicama.

Ocjenjujući da su protiv naših snaga u Sandžaku i u istočnoj Bosni Nijemci angažovali svoje jake snage, Vrhovni štab je još u toku operacije »Kugelblic« više puta naređivao štabovima 2. i 3. korpusa da se neprijatelju ne dozvoli sabijanje naših jačih snaga na uži prostor, nego da se jedinice drže dekoncentrisano, da se izbjegavaju teže frontalne borbe i da se jedinice odmah zabacuju u pozadinu neprijatelja.²¹⁾

Štab 3. korpusa i štabovi divizija nastojali su da tako postupaju, ali se pod pritiskom jačeg neprijatelja nisu mogle izbjeći frontalne borbe i žestoki sudari na planinskim stazama i prevojima, da bi se zatim jedinice probile u neprijateljsku pozadinu.

Dok je u operaciji »Kugelblic« neprijatelj imao u planu da na predviđenoj prostoriji okruži, a zatim da uništi krupne snage NOVJ, on u operaciji »Šnešturm« ne teži da stvara обруče oko naših snaga, nego ide na njihovo neprekidno potiskivanje i iznuravanje da bi ih tako iscrpljene prinudio na frontalnu borbu ili da traže rješenje u povlačenju preko rijeke Bosne na zapad. Osnovni elementi kojim se rukovalo njemačko komandovanje da se odluči na takav način izvođenja borbenih dejstava bili su raspored naših triju divizija i mogućnost da se one potisnu na teško prohodno i nenaseljeno zemljište između rijeka Krivaje i Bosne, na kojem su njegove brdske divizije mogle uspješno da djeluju. Istovremeno Nijemci su preduzeli opsežne mjere da spriječe našim jedinicama proboj u njihovu pozadinu, kao što su: ešaloniranje snaga po dubini na pravcima napada, obezbjeđenje bokova, sigurna veza (putem radija), među susjednim jedinicama radi međusobne ispomoci. U već navedenoj zapovijesti od 18. decembra 1943. komandant 5. SS broskog armijskog korpusa daje precizno uputstvo o načinu izvođenja borbi:

»Neprijatelja treba tako dugo iznuravati dok se ne primora da stupi u otvorenu borbu ili dok ga se potpuno ne iscrpi. Divizije treba da obezbijede takvo ešaloniranje svojih snaga na krilima i mjesta rezervi pozadi krila da se spriječi proboj neprijatelja i da pripreme obuhvatna dejstva. Nije planirano stvaranje обруča, međutim sve starješine moraju da teže obuhvatu neprijatelja i da odmah podrže borbeno dejstvo susjeda udarima u bokove i pozadinu neprijateljskih snaga koje se nalaze ispred susjeda.«

21) Zbornik 11/11, 109, 117 i 121.

U toku operacije neprijatelju je uspjelo da potisne 5. i 27. diviziju i dio snaga 17. divizije na planinsko područje između Krivaje i Bosne, pa su ove naše jedinice morale da traže rješenje u probou u njegovu pozadinu. Slabije naoružane teškim pješadijskim naoružanjem i sa znatno manje municije za sve drugo pješadijsko oružje, slabije obezbijedene hranom, odjećom i obućom za ratovanje u zimskim uslovima, naše jedinice suprotstavile su se napadima jakih njemačkih snaga svojom borbenošću i istrajnošću, smjelom odbranom i brzim napadima na njihove kolone i posade i odlučnim dejstvom da i pod najtežim uslovima izvrše probou u neprijateljsku pozadinu. Visok moral, hrabrost starješina i boraca i inicijativa štabova da u odsudnom trenutku nađu rješenje bili su osnovni elementi uspješnog suprotstavljanja njemačkim planovima i snagama u ovoj njihovoj zaista teškoj i surovoj ofanzivi.

U sprovođenju planova Nijemcima je posebno pomoglo to što su u toku priprema svojih operacija i u toku njihovih izvođenja u jesen 1943. i zimu 1943/1944. godine dešifrovale naše depeše. Dokaz za tu konstataciju lako je naći ako se malo pažljivije čitaju njihovi dokumenti iz naznačenog perioda, kao što su: procjena situacije na području Jugoistoka krajem oktobra, od komandanta Jugoistoka feldmaršala Vajksa, i zapovijest komandanta 5. brdskog armijskog korpusa od 18. decembra 1943. za operaciju »Šnešturm«, i kad se prate događaji koji su se odigrali u toku ove operacije, kao što su: dejstva Nijemaca na pravcu Olovo—Vareš i napad jedinica 5. divizije na Kladanj, 28. decembra 1943. godine.^{22^}

Kada je 5. divizija 14. decembra 1943. stigla u širi rejon Žepe, Štab divizije dobio je naređenje od Vrhovnog štaba da se divizija privremeno stavlja pod komandu Štaba 3. korpusa. Odmah zatim Štab divizije dobio je šifru i plan za radio-vezu sa Štabom 3. korpusa. Međutim, zbog neke greške, ova direktna radio-veza nije uspostavljena za sve vrijeme neprijateljske ofanzive. Međusobna veza održavana je preko Vrhovnog štaba. Takva situacija onemogućila je Štabu 3. korpusa da komanduje divizijom, a Štab 5. divizije bio je lišen potpunijeg uvida u razvoj situacije kod 27. i 17. divizije.

Da bi se odmakla od neprijateljskih snaga koje su se nalazile u širem rejonu Han-Pijeska, u njenoj neposrednoj blizini, i tako još malo odmorila jedinice, 5. divizije je iz rejona Malo Polje izvršila pokret noću 16/17. decembra na prostoriju selā Ravansko, Nevačka, Žeravice, Petrovići, Slivne, Klješteni. Dan je prošao mirno, osim manje borbe sa neprijateljskim izviđačkim jedinicama u pravcu Nevačke i Ravanskog.

Po dogovoru u Štabu divizije, toga dana pošao je u štab 3. korpusa politički komesar divizije Ilija Materie da ga obavijesti o posljednjim borbama divizije, o jačini neprijatelja pred njom, da dobije direktivu za

22) Oba navedena dokumenta nalaze se u Zborniku XII/3, 156 i 179.

Temom o dešifrovanju naših depeša od strane Nijemaca dugo se bavio istoričar i publicista Slavko Odić. On je otkrio da je njemačka komanda za Jugoistok, odnosno Komanda 2. Oklopne armije, preko svoje specijalne jedinice za prisluški vanje radio-saobraćaja protivnika (4. bataljon službe veze), u septembru i oktobru 1943. dešifrovala depeše između Vrhovnog štaba i glavnih štabova Hrvatske, Slavonije i Vojvodine, VŠ i štabova 1, 2, 3, 4. i 8. korpusa, VŠ i štabova 4. operativne zone, 1. i 5. divizije i VŠ i Svetozara Vukmanovića Tempa, a i sve depeše između glavnih štabova i štabova korpusa, operativnih zona i divizija, te između štabova divizija i nekih brigada (Slavko Odić »Nemci su otkrili našu šifru s jedinicama«, »Politika« 22. aprila 1980, str. 21).

dalji rad divizije i novi plan radio-veze. Tada je pošao u Stab korpusa i Blagoje Nešković, koji se složio sa Štabom 5. divizije da se 1. južnomoravska brigada uputi Stabu 3. korpusa na kratak odmor.

Međutim, neprijatelju se žurilo da što prije stigne do Kladnja i Olova. U toku 18. decembra 1. krajiška brigada vodila je borbu sa prethodnicama neprijateljskih kolona koje su toga dana stigle do ispred Žeravice. Stab 1. krajiške brigade ocijenio je da su ove kolone bile jačine 5.000 neprijateljskih vojnika.²³⁾ Ne prihvatajući težu frontalnu borbu, Stab divizije je do jutra 19. decembra pomjerio sve jedinice dalje na zapad i sjeverozapad: 1. južnomoravsku brigadu u s. Tarevo (u blizini Stupara, na cesti prema Zivinicama, da bude što bliže Stabu 3. korpusa); 4. krajišku — u sela Trnovo i Dopasci; 10. krajišku i divizijsku bolnicu — u sela Gojakovići i Brloške; 1. krajišku — u sela Plahovići i Buševo. Tog dana divizija nije imala dodira sa neprijateljem, ali su njena izviđačka odjeljenja pratila njegove pokrete, pa je Štabu divizije javljeno o dolasku neprijatelja u Šekoviće i u Kladanj. Prema procjeni Štaba 1. brigade, u Kladanj je stiglo oko 4.000 vojnika. U rejonu Kladnja 5. divizija stupila je u vezu sa jedinicama 16. muslimanske brigade.

Štab 5. divizije redovno je obavještavao Vrhovni štab o položaju divizije i o neprijatelju prema njoj. Kako se politički komesar divizije još nije vratio iz Štaba 3. korpusa, Stab divizije je 19. decembra predložio Vrhovnom štabu da se divizija, radi odmora, prebaci preko Konjuh-pl. u dolinu Krivaje i nasloni na 27. diviziju. Kako se Vrhovni štab istog dana složio sa ovim prijedlogom, Štab divizije je već u toku 19. decembra prebacio u s. Tuholj 10. krajišku brigadu i divizijsku bolnicu, 1. krajišku brigadu u s. Podpauč, a 4. krajiška brigada stigla je u Tuholj noću 19/20. decembra. Prva južnomoravska brigada pošla je u Zivnice, na raspored Stabu 3. korpusa.

Iz navedenog se vidi da se Štabu 5. divizije žurilo da se divizija »odlijepi« od neprijatelja. Računao je da će se neprijatelj sporije kretati preko Konjuha i od Olova dolinom Krivaje i da će se ugrabiti koji dan za odmor jedinica, utoliko prije što se 27. divizija nalazila oko Vareša i sa te strane štitila bok 5. diviziji. Ali, to se nije ostvarilo, jer je neprijatelj neprekidno nastupao, napadao i potiskivao naše jedinice na zapad, prema rijeci Bosni.

Ujutro 20. decembra stigao je politički komesar divizije. On je obavijestio Stab divizije da je Štab 3. korpusa već znao da je Vrhovni štab odobrio pokret divizije preko Konjuha, a da bi se divizija rasterećila teških ranjenika na nosilima, Štab korpusa je naredio da se oni jakom zaštitom prebace preko Konjuha do jedinica 17. divizije, u rejon selā Osječana i Repnika, koje će ih, zatim, otpremiti u baze 3. korpusa. U Štabu divizije smo odlučili da s dvanaest teških ranjenika na nosilima pođe 4. krajiška brigada, a od članova Štaba divizije njen politički komesar. Dogovorili smo se da se brigada, čim preda ranjenike, vrati u sastav divizije, koja će se nalaziti na pravcu s. Vijaka—Zvijezda-pl.—s. Okruglica.

23) Bile su to kolone 7. SS brdske divizije »Princ Eugen«, koja je nastupala ka Kladnju i Olovu, tačno prema zapovijesti komandanta 5. SS brdskog korpusa (Zbornik XII/3, 179). Ova divizija još nije bila lidentifikovana — Stab 5. divizije smatrao je da prema 5. diviziji nastupa 1. brdska divizija.

Politički komesar divizije takođe je obavijestio komandanta i načelnika Štaba divizije da Štab 3. korpusa smatra da je Štab 5. divizije u svom izvještaju precijenio snage neprijatelja sa kojima je 5. divizija do tada vodila borbe u neprijateljskoj ofanzivi i da je tome vjerovatno uzrok dugo povlačenje divizije. Nisu pomogla uvjeravanja političkog komesara divizije Ilije Materića da je ocjena Štaba 5. divizije o snazi neprijatelja realna.

Radeći na tekstu o njemačkoj operaciji »Šnešturm« u istočnoj Bosni, našao sam depešu koju je 20. decembra 1943. poslao Štab 3. korpusa Vrhovnom štabu. Depeša glasi:

»Štab 5. divizije nerealno gleda na situaciju. Precenjuje snage neprijatelja. Vode kurs prebacivanja preko Bosne. U tu svrhu koriste Vaše naredenje da se orijentišu prema Krivaji.«²⁴⁾

Borbe slijedećih nekoliko dana pokazaće da je Štab 5. divizije, u stvari, *potcijenio* neprijatelja, jer je znao samo za 1. brdsku diviziju, a ne i za 7. SS brdsku diviziju »Princ Eugen«. O prelasku rijeke Bosne Štab 5. divizije nije ni pomišljao. Otkuda takav zaključak Štabu 3. korpusa? Možda mu je takav manevar predlagao Štab 27. divizije za svoju diviziju.²⁵⁾

U maršu preko Konjuha 5. divizija (bez 4. krajiške brigade) spustila se 20. decembra u dolinu Krivaje. Prva krajiška brigada stigla je u s. Vijaku, a 10. krajiška brigada i divizijska bolnica u s. Kamensko. Sutradan do podne 10. krajiška i bolnica primakle su se 1. krajiškoj i stige u s. Kokošinjac. Na osnovu izviđanja i prikupljanja podataka, Štab divizije je doznao da su Nijemci, nepoznate jačine, stigli u Olovo i da je njihova izviđačka jedinica stigla u s. Očevije (8 km jugoistočno od Vijake).²⁶⁾ Na sastanku Štaba divizije i štabova brigada zaključeno je, na osnovu ovih podataka, da nema odmora u dolini Krivaje, nego da se treba što prije izvući u pozadinu neprijatelja i tako izbjeći frontalne borbe i dalje povlačenje na zapad, u veoma težak i nenaseljen šumski prostor. Peta divizija

24) Zbornik IV/20, 180.

25) U izvještaju Štaba 27. divizije Štabu 3. korpusa o borbama i pokretima divizije u vremenu od 11. do 31. decembra 1943. godine, u dijelu izvještaja za 20. i 21. decembar, stoji između ostalog, i ovo: »Obzirom na vašu depešu prema kojoj je naša orijentacija trebala biti Jahorina, mi smo smatrali da izvršimo prebacivanje na tu teritoriju brzim maneuvrom preko rijeke Bosne, pošto su u to vrijeme jake neprijateljske snage krstarile na komunikaciji Makro—Vlasenica i na liniji Sokolac—Olovo i Sokolac—Kladanj. Veliki dio tih snaga bio se uputio za 5. divizionom, a pristizale su i nove snage neprijatelja«. (Zbornik IV/20, 183).

26) Uveče 19. decembra 1943. stigao je u Olovo 13. puk 7 SS divizije »Princ Eugen«. Vjerovatno je jedinica liz njegovog sastava -21. decembra stigla u Očevlje. Prvi bataljon 14. puka (u stvari, borbena grupa »Gross« jačine šest četa), u pokretu od Braiteljevića i Radačića, stigao je 22. decembra uveče u sela Manjin Vrh, G. Ballai, Stojčići. Njegova 2. četa trebalo je da toga dana stigne u s. Dubošticu. Možda je malo zakasnila, jer bi je toga dana osjetila jedinica 5. divizije. Desno od 1. bataljona 14. puka stigla je 22. decembra u s. Jelaške lijevokrilna jedinica istog puka.

I u narednih nekoliko dana pratićemo kretanje njemačkih jedinica sa ikojima su se borile jedinice 5. i 27. divizije. Iz podataka će se vidjeti da je 5. divizija izmicala neprijatelju iz pojedinih reiona i sa planinskih staza samo za jedan dan marša ili još manje. Iz ovih podataka takođe će se zapaziti da su Nijemo! veoma brzo dolazili u one reione i na planinske staze po kojima su se kretale naše jedinice, kao da su tačno anali gdje se one nalaze. (Podaci su uzeti iz njemačkih ratnih dokumenata, objavljenih u Zborniku IV/20, 209 i IV/21, 179).

krenula je u pomoć 21. decembra na jug u namjeri da se preko pl. Zvijezde prebaci u rejom Okruglica—Nišići. Kada je u zoru 22. decembra stigla na cestu Olovo—Vareš, primljen je izvještaj od obavještajnog oficira 1. krajiške brigade o tome da se 27. divizija nalazi zapadno od Vareša. na osnovu čega se lako dalo zaključiti da se nije mogla probiti preko komunikacije Vareš—Breza na istok. Budući da se nije znala situacija u rejonu Okruglica—Nišići, Štab 5. divizije je odlučio da se divizija primakne 27. diviziji, da od nje dobije podatke o situaciji na prostoru Vareša i južno od Zvijezde-pl. i da eventualno obe divizije zajedno krenu na sektor Okruglice i Nišića. Tako je divizija primijenila pravac pokreta i u toku dana, 22. decembra, bez dodira sa neprijateljem, stigla na prostoriju sel i Pogari i Borovičke Njive. Poslata je veza Štabu 27. divizije. Razmišljajući stalno o situaciji, Štab divizije je ponovo održao sastanak sa štabovima brigada, na kome smo odlučili da jedan bataljon 1. krajiške brigade ispita prelaz preko Krivaje kod Crvenog Hana, pa da se divizija eventualno prebaci na Konjuh tim pravcem. To nam je izgledalo bolje rješenje nego da se dalje pomjeramo na zapad i da se zbijemo na uski prostor zajedno sa 27. divizijom. Međutim, štab bataljona je izvijestio da su kod Manjin-Vrha naišli na neprijatelja. To je značilo da neprijatelj kontroliše dolinu Krivaje od Manjin-Vrha, pa sve do Olova. Stigli su i kuriri od štaba 27. divizije, koji je imao podatke da se u Brezi nalazi oko 1.000 vojnika, većinom iz 369. divizije, da je komunikacija Vareš—Breza dobro posjednuta i da je ovoga dana (tj. 22. decembra) stigao u Vareš bataljon 7. SS divizije »Princ Eugen«.²⁷⁾

Situacija je upućivala na to da je korisno da se štabovi 5. i 27. divizije sastanu i nađu rješenje za proboj divizija u neprijateljsku pozadinu.

Dvadeset sedma divizija nalazila se 22. decembra u rejonu s. Kr. Sutjeska, s. Planinica, s. Borovica; štab divizije u s. Slavin. Ujutro 23. decembra 1. krajiška brigada stigla je u šumu kod Borovica, a 10. krajiška brigada i divizijska bolnica u sela Vukanovići i Mehorić. Dan je bio vedar i tih, što je izdašno koristila neprijateljska avijacija tukući i izviđajući cio prostor 27. i 5. divizije. Komandanti divizija i njihovi saradnici sastali su se tek u sumrak toga dana. Iznijeli smo podatke o neprijatelju i ocijenili da su njegove snage jake i da im je namjera da obe divizije potisnu na teško planinsko zemljište. Situacija je bila krajnje teška i ozbiljna. Trebalo je brzo ići na proboj, ali se teško bilo odlučiti o pravcu proboja. Razmatrano je nekoliko varijanti. Tako je Štab 5. divizije predlagao da se izvrši proboj sa obe divizije preko komunikacija između Vareša i Olova, što Štab 27. divizije nije prihvatio, jer je smatrao da je komunikacija dobro osigurana, a teren težak i otkriven, i da se ne zna stanje u rejonu Okruglice i Nišića. Štab 27. divizije izložio je varijantu da njegova divizija krene preko rijeke Bosne i Igman-planine ka Trnovu i Jahorini, ali je na koncu zaključeno da je situacija u dolini Bosne nepoznata, da u ovo doba godine na rijeci nema gazova i da je u svemu ovaj manevar pun neizvjes-

27) Podaci su bili tačni. Njemačkom 13. puku 7. SS divizije »Princ Eugen« se zurilo da izvrši pritisak na naše jedinice. Vjerovatno su u Vareš već 21. decembra pristigli dijelovi 1. lovačkog rezervnog puka li borbene grupe 369. divizije. Da je 5. divizija noću 21/22. decembra nastavila marš na jug i preko Zvijezde-pl., ona bi se sukobila sa dijelom ovih neprijateljskih snaga.

nosti, veoma težak i naporan. Na koncu smo ocijenili da je najbolja varijanta da obe divizije odmah krenu zajedno na sjever u pravcu Ravne planine i brda Romanovac (trig. 1238), odakle bi 5. divizija okrenula prema dolini Krivaje ka Ribnici i dalje prema situaciji, a 27. divizija od Romanovaca ka s. Stojčiči i Vijaki i dalje prema situaciji.

Toga dana jedinice obiju divizija izvidale su neprijatelja. Potvrđeno je da se jake neprijateljske snage nalaze u Pogarima, Han-Kopalištu i Dubošćici (sve sjeverno od Vareša), a i u Varešu. Dogovoreno je da jedinice 27. divizije drže u svojim rukama Semizove Ponikve (pravac prema Varešu) i Borovičke Njive (zap. od Dubošćice), sve dok kolone obiju divizija ne prođu ova mjesta.

Divizije su krenule noću 23/24. decembra. Prva je krenula 5. divizija. Od Mehorića ona se svila u jednu kolonu na šumskoj stazi koja ide do potoka Lužnice, a zatim se penje na Ravnu planinu i Romanovac. Iza nje se sporije kretala 27. divizija, jer su njena bočna obezbeđenja vodila oštru borbu u toku 24. decembra. Srećom, dan je bio maglovit, te nas avijacija nije uznemiravala. Snijeg nije bio visok, ali se sporo išlo: vojska je bila umorna i gladna. Na Romanovac je divizija stigla oko 17. časova 24. decembra. Na njemu nije bilo nikoga! Odmah su poslali kuriri Stabu 27. divizije. Javljeno mu je da je Romanovac slobodan, da će 5. divizija na njemu prenoćiti, a ujutro 25. decembra krenuće ka Ribnici.

Kako se očekivala borba sa Nijemcima u dolini Krivaje, održani su sastanci sa štabovima brigada, i ovih sa štabovima bataljona. Utanačene su mjere izviđanja i obezbeđenja jedinica, raspored jedinica, bolnica i komora u koloni na maršu prema Ribnici. Odlučeno je da se brzom akcijom zauzme most na Krivaji u Ribnici, da se Nijemci razbiju i obezbijedi prelaz cijeloj koloni preko rijeke. Na Romanovcu u toku noći postavljena su jaka obezbjeđenja. Noć je bila hladna, padao je snijeg.

Ujutro 25. decembra prethodnica divizije susrela se ispred sela Džine sa neprijateljskim izvidnicama. Odlučnim jurišem jednog bataljona 1. i jednog bataljona 10. krajiške brigade neprijatelj je protjeran u pravcu s. Vozuća. Odmah zatim dva bataljona 1. krajiške i jedan bataljon 10. krajiške brigade sjurili su se u Ribnicu, razbili neprijatelja, zauzeli most i obezbijedili prelaz cijeloj diviziji na desnu obalu. U borbi kod Džina i u Ribnici razbijeni su dijelovi 2. bataljona 99. puka 1. brdske divizije. Poginulo je 20, a zarobljena su 4 neprijateljska vojnika, zaplijenjena su 2 puškomitraljeza »šarca«, 20 tovarnih konja sa komorom i druga ratna oprema. Mi smo imali 6 teže ranjenih drugova.²⁸¹

U Ribnici smo našli poljsku telefonsku liniju, koja je išla na jug i sjeveroistok, čime se dalo zaključiti da njemačkih jedinica ima na desnoj obali Krivaje. Ipak smo računali da smo prošli glavnu prepreku, a ocijenili

28) U Ribnici je nađena njemačka ambulanta sa nekoliko teških ranjenika. Ranjenike nismo dirali, nego smo im ostavili pismo za njihovu komandu, ju kojem smo rekli da mi ne strijeljamo njihove ranjenike kao što to oni čine sa našima.

Prema korpusnoj zapovijesti, granična linija u dolini Krivaje između 1. brdska i 7. SS divizije išla je potokom Ribnica. Borbe kod Džina i Banovića pokazale su da je 1. brdska divizija 24. decembra duboko prodrla na slobodnu teritoriju na svom pravcu nastupanja (Zbornik XII/3, 179).

smo da je svrsishodnije ako ispitamo stanje prema sjeveroistoku, ka selima Zeljova i Banovići. Glavnina divizije zanoćila je u Ribnici. U izviđanju Banovića dva bataljona 1. krajiške naišli su na Nijemce, što je bilo veoma korisno, jer smo utvrdili prisustvo neprijatelja u tom rejonu. Prvi bataljon 1. krajiške brigade napao ih je u zaseoku Nurkovići, nanio im gubitke, ali je i on imao 5 ranjenih. Prva krajiška brigada sa tri bataljona i Stab divizije ostatak noći proveli su u Željovi. Iako nismo bili sigurni da su sve njemačke snage prošle Konjuh, ipak smo odlučili da divizija sutradan izvrši pokret preko ove planine.

Marš preko Konjuha, izveden 26. decembra 1943, bio je veoma naporan. Borci umorni i prozeblji, konji oslabili, bolnice otežale. Kako odmičemo uz planinu, snijeg je sve veći i kreće se sporije. Oblaci su niski, i to je dobro, jer nema neprijateljskih aviona. Na stazi kojom idemo nailazimo na njemačke oznake koje pokazuju smjer pokreta njihovih jedinica. Naravno, strelice su okrenute prema Krivaji. Vidi se da je bila pružena i telefonska linija, ali je skinuta, što je dobar znak da Nijemaca više nema pred nama. Ali, ipak smo oprezni. Naš je cilj da do noći stignemo do koliba Drinjače, 5 km jugoistočno od vrha Konjuha (trig. 1328). U njima bismo mogli smjestiti ranjene i bolesne drugove. Ali, sporo se maršuje i pred noć se zaustavljamo nadomak vrha Konjuha i tu zanoćujemo. Bila je to najhladnija noć u toku neprijateljske ofanzive. Noć je, ipak, bila obasjana našim velikim vatrama, koje su grijale samo dio tijela okrenutog prema njima i propadale u duboki snijeg. Od iskri četinarskog drveća ljudima su progorjeli šinjeli i titovke. A ujutro smo osvanuli garavi, gotovo kao odžaćari. I pored hladnoće koja je bila pojačana jutarnjom vijavicom i drugih patnji, vrcale su šale i čuo se glasan smijeh zbog nenadno čudnog izgleda oprljenih i nagarvljenih boraca.

Na maršu po vijavici i magli obe brigade i divizijska bolnica stigle su do 16 časova 27. decembra u Tuholj. U njemu nije bilo neprijatelja. Ogladnjele i umorne borce narod Tuholja i njegovih brojnih zaselaka srdačno je primio u svoje domove.

Stab divizije je prikupio podatke da se u Kladnju nalazi mjesna muslimanska milicija, a u Zivinicama i Repniku — Nijemci. Da ne bismo zamarali jedinice obilaženjem Kladnja na našem putu ka jugu, Stab divizije je na sastanku sa štabovima brigada odlučio da se gradić zauzme. Taj zadatak je dobila 1. krajiška brigada, a 10. krajiška brigada da zaruši i kontroliše cestu prema Zivinicama i da osmatra pravac od Vlasenice. Stab divizije je izjutra 28. decembra obavijestio Vrhovni štab o ovoj odluci, i on se sa njom složio.

Napad na Kladanj počeo je u 15 časova 28. decembra. Međutim, umjesto milicije oglasili su se Nijemci jakom minobacačkom i mitraljeskom vatrom. Kada su i otkuda došli, pitali smo se kada smo stigli iznad grada i posmatrali ga kao na dlanu. Odmah smo to doznali od jedne žene, majke borca — partizana, koja nam je rekla da su Nijemci stigli u grad oko 13 časova istoga dana, sa pet kamiona, i brižno nas molila da se sklonimo sa čistine. Zahvalili smo ovoj dobroj ženi na pomoći i savjetu. Poslije prvih jačih okršaja štab 1. krajiške brigade obustavio je napad, a zatim je cijela

divizija uveče 28. decembra krenula u pravcu Brateljevića. Iako je borba na Kladnju kratko trajala, imali smo, ipak, 6 ranjenih boraca.—"

Izvršavajući direktivu Vrhovnog štaba o pokretu na jug, 5. divizija je (bez 4. krajiške brigade), 31. decembra 1944, stigla u rejon s. Medojevići — s. Knežine. U ovim selima zatekli smo mnoštvo izbjeglica od Sokoca i Romanije, koji su nam saopštili da ustaše ubijaju narod i pljačkaju i pale njihova sela.

Rekli smo da se 24. decembra kolona 27. divizije kretala iza kolone 5. divizije. Zbog borbi njenih jedinica kod Borovica i Borovičkih Njiva, ona se sporije kretala. Na maršu 25. decembra ona se na Romanovcu sukobila sa jednim bataljonom 14. puka 7. SS divizije »Princ Eugen« i u teškoj borbi nanijela mu velike gubitke, pretrpjevši i sama dosta gubitaka. Glavnina divizije je zatim izbila u Jelašku, a odatle u maršu preko Vijake i Zvijezda-pl. stigla na prostoriju Nišići—Čevljanovići—Ajdanovići. U borbi na Romanovcu ostala je odsječena glavnina od dva bataljona njene 17. majevičke brigade. Ovi bataljoni probili su se u sastav divizije nakon teške borbe kod Pajtovog Hana (na cesti Vareš—Breza), u kojoj su imali dosta gubitaka.³⁰

Dok je glavnina 5. divizije izašla iz njemačke operacije »Snešturm« sa nekoliko manjih borbi i sa malim gubicima, dotle je 4. krajiška brigada, poslije njenog odvajanja, 20. decembra, od glavnine divizije, imala veće napore i jednu tešku borbu u s. Manjin-Vrh.

U maršu preko Konjuha, sa 12 teških ranjenika na nosilima, brigada je pred veče 21. decembra stigla u blizinu s. Repnika i s. Podgorja. U tim selima trebalo je da preda teške ranjenike jedinici 17. divizije, ali su u njih

29) Događaj o sukobu sa Nijemcima <u Kladnju duboko mi se urezao u sjećanje, a kasnije sam razmišljao kako su Nijemci tako brzo mogli doznati za naš napad na grad. Računao sam da ih je o našem dolasku u Tuholj mogao obavijestiti njihov špijun. Naravno, nisam ni pomislio da im je davor bila naša depeša upućena Vrhovnom štabu.

Zbog brzih pokreta i promjena u rasporedu naših jedinica njemački niži štabovi nisu mogli uvijek da eksploitišu podatke dobivene dešifrovanjem naših depeša, ali u slučaju Kladnja veoma su brzo i efikasno intervenisali. Iz ovoga primjera se vidi da su Nijemci, dešifrujući naše depeše, imali ogromno preimućstvo, osobito kada se radilo o dugoročnijim namjerama i zadacima naših krupnijih jedinica (kao što su bile, recimo, pripreme 2. proleterske i 5. udarne divizije za prodor u Srbiju).

30) Iz izvještaja Štaba 27. divizije Stabu 3. korpusa (Zbornik IV/20, 183 i IV/21, 114), divizija se nije borila na Romanovcu protiv 1. bataljona 14. brdskog puka, kako to stoji u knjizi 20 »Zbornika« uz objašnjenje ove borbe, nego sa jednim drugim njegovim bataljonom. Prvi bataljon 14. puka prikupljao se 25. decembra, kao pukovska rezerva, na prostoriju Duboštica—Rudeljak (Zbornik IV/21, 179).

Koliko je konfiguracija zemljišta na planinskom prostoru zapadno od Krivaje bila teška za manevar pokazuje brdo Romanovac, preko koga su prešle sve naše jedinice, i to ovim redom: 4. krajiška brigada prešla je preko Romanovca oko podne 24. decembra; glavnina 5. divizije — zanoćila na Romanovcu 24/25. decembra. U oba slučaja na brdu nije bilo neprijatelja. Već sutradan 25. decembra na Romanovcu se 27. divizija sukobila sa jakim neprijateljem; najzad, preko Romanovca prešla je 28. decembra južna manevarska grupa 17. divizije. (15. i 16. brigada i divizijska bolnica).

već bile stigle jedinice njemačke 1. brdske divizije.³¹ Po teškom terenu brigada se 22. decembra uveče spustila preko Zeljove u Ribnicu, ali je i tamo zatekla neprijatelja. Da bi se izbjegla besciljna borba, štab brigade našao je najbolje rješenje — da brigada krene niz Krivaju i da se preko gaza prebaci na lijevu obalu rijeke. Pomoću seljaka gaz je pronađen u blizini željezničke stanice Vozuće. No, rijeka je bila brza i do pojasa duboka. U mrkloj noći rijeka se čovjeku čini još silovitijom. Držeći se čvrsto jedan za drugoga, borci su je sa mukom prelazili. Ipak, brigada je do zore 23. decembra prešla rijeku. Njenu zaštitnicu opazila je njemačka jedinica sa desne obale i ispratila je minobacačkom vatrom. Brigada je, zatim, zašla u šumu u rejon Žednog Vrha (k. 1089). Bez vatri, na borcima se mrzla mokra odjeća i obuća.

Štab brigade i politički komesar divizije ocijenili su da je brigada odsječena od drugih naših jedinica i bez mogućnosti da se na bilo koji način sa njima poveže. Zbog toga su se odlučili na samostalan proboj, na jug, u pravcu pokreta glavnine svoje divizije. Smatrajući da će na putu proboja sudbina teških ranjenika biti potpuno neizvjesna, odlučili su se da teške ranjenike baziraju u šumi, sa dovoljno hrane i sa sigurnom sanitetskom zaštitom. Brigada je, zatim, napravila bazu i dobro je kamuflirala. Sa ranjenicima su ostala dva bolničara, sa dosta hrane i najpotrebnijim sanitetskim materijalom. Jednom seljaku iz Vozuće, koji je dao riječ da će čuvati tajnost naše baze, dali su 800.000 kuna (novac Nezavisne Države Hrvatske), kao nagradu da ranjenicima donosi mlijeko. Rastanak je svima bio težak, ali opravdan i neminovan. Tako su ga svi borci shvatili. Ranjenicima i sanitetskom osoblju dato je čvrsto uvjerenje da će se brigada po njih brzo vratiti. U blizini baze brigada je zakopala 4 minobacača 81 mm i 2 teška mitraljeza. Kada je brigada krenula od ranjenika, brigadni sanitet je predložio da u bazi ostane još 4—5 ranjenih i iznemoglih boraca sa još jednom bolničarkom. S tim se složio štab brigade i politički komesar divizije, jer su ti borci i sami nastojali da ostanu u bazi.

Ujutro 24. decembra brigada je krenula preko Dedova brda, Romanovca i Grebena prema Manjin-Vrhu. Prethodnica brigade sukobila se na Grebenu sa njemačkim obezbjeđenjem, jačine voda, i protjerala ga, a zatim se, oko 13 časova, sukobila kod G. Balića i Manjin-Vrha sa glavninom borbene grupe »Gros« iz 14. puka, 7. SS divizije »Princ Eugen«. U prvom naletu naši su zauzeli Gornje Baliće i k. 877, ali su Nijemci povratili selo. Štab brigade uveo je u borbu treći bataljon, pa su ponovo zauzeti G. Balići i sva tri bataljona napali su Nijemce u Manjin-Vrhu. U žestokoj borbi

31) Doznajući za nastupanje 1. brdske divizije dolinom Spreče i sjeverno od Kladnja ka Zivinicama i Repniku, Štab 17. divizije je od svojih pet brigada formirao dvije manevarske grupe, koje su imale zadatak da se probiju u neprijateljsku pozadinu. Prva grupa — 6, 8. i 1. južnomoravska brigada krenula je u proboj 24. decembra i poslije borbi u rejonu Tumare—Omerova Voda i kod Tulovića prešla je noću 26/27. decembra cestu Zivince—Kladanj i do 29. decembra izbila u Birač. Nijemci su iz ove manevarske grupe 'Odsjekli' tri bataljona i -oni su se pod borbom probili u Birač 30. decembra. Južna manevarska grupa — 15. i 16. brigada, divizijska baterija i divizijska bolnica, bila je upućena na jug ka Varešu. Ova grupa je vodila jaču borbu pri prelazu Krivaje, kod s. Keserovića, a zatim je preko Veleža d Botnja stigla do potoka Lužnice. Zbog pojave jačih snaga 7. SS divizije »Princ Eugen« kod Dužnice, grupa je promijenila pravac kretanja, pa je preko Romanovca izbila na Krivaju, koju je 28. decembra prešla kod Stjepan-Hana, a zatim krenula za Zeljovu i tako se našla u pozadini neprijatelja. (ORNJ/II, 26).

koja je prelazila u borbu prsa u prsa, bio je oko 16 časova probijen centar neprijateljske odbrane. Tada je Nijemcima stiglo pojačanje od Krivaje, pa je štab brigade ubacio u borbu i četvrti bataljon. U oštroj borbi do noći brigada je razbila Nijemce i ovladala selom.

Prema ocjeni štaba brigade, Nijemci su imali velike gubitke u ljudstvu i u komori. Među poginulim bio je i komandant 1. bataljona 14. puka, potpukovnik Gros. Ubijeno je dosta konja i mazgi. Od zaplijenjenog oružja brigada je uzela dva minobacača 81 mm i tri puškomitraljeza »šarca«, oko 50.000 metaka i dosta ručnih bombi. Ostalo oružje je uništila.³²

Gubici brigade takođe su bili veliki: 17 mrtvih, 7 nestalih i 40 ranjenih. Među poginulim bili su Svetko Bojić, zamjenik komandira čete, Stevo Zrilić, komandir čete, Slavko Rađenović, komandir čete (teško ranjen, izvršio samoubitstvo), i Branko Radaković, vodnik. Brigada je sahranila poginule, prikupila ranjene borce, a zatim je krenula iz sela. Bez dodira sa Nijemcima brigada je prošla put od Manjin-Vrha, preko Vijake, Zvijezda-pl. i Zubeta i u Nišiće stigla uveče 26. decembra. Ovdje je rastjerala mjesne četnike. Brigada je, zatim, 29. decembra, prešla u s. Ajdinoviće, a 31. decembra u s. Kruševo. Prvog januara 1944. uspostavila je vezu u s. Zunovi sa 1. krajiškom brigadom i Štabom divizije.

Na sastanku u Štabu divizije 1. januara 1944. odlučeno je da se 4. krajiška brigada bez jednog bataljona vrati u Žedni vrh po ranjenike i sanitetsko osoblje i da pokupi oružje. Već 4. januara brigada je stigla na mjesto gdje je 23. decembra 1943. ostavila ranjenike, ali njih tamo nije bilo. Oružje je nađeno. Da bi utvrdila šta se sa ranjenicima desilo, brigada je 5. januara u zoru napala četnike u Vozuđoj i Miljevićima. Četnici su bili iznenađeni. Poginula su 23 četnika, zaplijenjena 3 puškomitraljeza, 40 pušaka i nešto municije. U Vozuđoj je nađena bolničarka Vuka, koja je izjavila da su ranjenici koji su se mogli kretati, a koje je ostavila brigadna bolnica, otišli u seosku vodenicu, gdje su ih otkrili četnici, a preko rijih i ostale, i da su šestoricu najtežih ranjenika strijeljali, a ostale i sanitetsko osoblje povelu sa sobom. Raspitujući se za njihovu sudbinu, štab brigade je doznao da su ih četnici odveli na pl. Ozren.³³¹ Brigada se 9. januara vratila u Kruševo, južno od Olova, i povezala se sa jedinicama 27. divizije.

Poučena iskustvom iz prethodne operacije i držeći se direktive Vrhovnog štaba o tome da izbjegava teže frontalne borbe i da se što prije prebaci u pozadinu neprijatelja, 5. divizija je uspješno prebrodila njemačku

32) U dnevnom izvještaju za 24. decembar komanda 1. bataljona 14. brdskog puka pogrešno je navela da je toga dana bataljon vodio borbu sa 27. divizijom, koja je toga dana bila u pokretu od Mehorića ka Ravnoj planini. Pišu da im je u ovoj borbi poginulo 1 podoficir i 6 vojnika, a ranjeno 19 vojnika, 1 vodnik i 2 komandira čete i izgubljeno 16 tovarnih grla. Ne pominju da je poginuo komandant bataljana (komandant borbene grupe), potpukovnik Gross (on nije potpisao mjesečni izvještaj bataljona, a izvještaje ovog bataljona o borbama u januaru 1944. potpisuje novi komandant bataljana — potpukovnik Brauns). Poslije ove borbe 1. bataljon 14. puka povučen je u pu'kovsku rezervu (Zbornik IV/21, 179, 189 i 190).

33) R. Zorić, n. d., str. 170—175. Prema kazivanju političkog komesara divizije Ilije Materića, pored bolničarke Vuke Skipin — Curguz ostali su u životu medicinar Vlado Lukač i dva ili tri ranjenika, među kojima je bio Rade Bajić. On je napisao sjećanje o sudbini ranjenika sa Žednog Vrha. Četnici su na Žednom vrhu ubili 6 najtežih ranjenika, među njima i Gojka Kusonića, intendanta divizije.

operaciju »Snešturm«. U prvom njenom dijelu, do Kladnja, vodila je laku zadržavajuću odbranu, a na prostoru jugozapadno i zapadno od Konjuha, koristeći više izviđačku djelatnost i obavještajnu službu, pravovremeno je saznavala položaj neprijatelja, cijenila njegove namjere i tako uspijevala da izbjegne njegove jake frontalne udare. Glavnina divizije lako se probila u neprijateljsku pozadinu, dok je njena 4. krajiška brigada, odvojena po specijalnom zadatku od glavnine divizije, to učinila poslije veoma teške borbe, u kojoj je razbila jakog neprijatelja, ali je i sama imala velike gubitke.

Ostavljanje 12 teških ranjenika 5. divizije u privremeno sklonište na Žednom vrhu i njihovo kasnije stradanje od četnika bilo je težak gubitak, koji nije uslijedio zbog krivice štaba 4. krajiške brigade, nego zbog brzog prodora 1. brdske divizije na operativni prostor 17. divizije, što je onemogućilo da se teški ranjenici upute na bezbjednije mjesto.

Kako Stab 5. divizije nije imao radio-vezu sa Štabom 3. korpusa, kontakti štabova 5. i 27. divizije bili su od obostrane koristi.

U borbama i marševima u neprijateljskoj ofanzivi u Sandžaku i istočnoj Bosni, tj. u vremenu od 4. decembra 1943. do 1. januara 1944. godine, 5. divizija imala je slijedeće gubitke: poginulo je 108 boraca i starješina, teže ranjeno 36, lakše ranjeno — 124, nestalo 114. Izgubljeno oružja: 2 laka topa, 4 minobacača 81 mm, 3 laka bacača, 3 teška mitraljeza (zakopana), 12 puškomitraljeza, 100 pušaka, 1 protivtenkovska puška; izgubljeno 120 konja. Ove gubitke Štab divizije saopštio je sredinom januara 1944. Vrhovnom štabu.³⁴

Gubici neprijatelja: izbačeno iz stroja oko 950 vojnika. Zaplijenjeno: 1 radio-stanica, 2 teška mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 1 laki bacač, 102 puške, oko 87.000 metaka, 49 konja. Oštećen jedan tenk.

Ako se ima u vidu težina borbi i marševa što ih je podnijela divizija u ovoj neprijateljskoj ofanzivi, može se zaključiti da njeni gubici nisu bili veliki. Najveći broj nestalih boraca, a među kojima je bilo i onih koji su pobjegli iz jedinica, odnosio se na mlade borce koji su došli u sastav divizije u oktobru i novembru 1943. godine.

Osim iznijetih gubitaka, neprijateljska ofanziva ostavila je u jedinicama divizije i druge nepovoljne tragove. Uslijed borbi i napornih marševa, kao i zbog slabe ishrane i surovih zimskih uslova ljudstvo je bilo dosta iscrpljeno, oslabila je vitalnost i budnost boraca i starješina, što će doći do izražaja u borbama u prvoj dekadi januara. Odjeća i obuća dobrim dijelom bila je istrošena. Računa se da je više od 40% sastava divi-

34) U operaijskom dnevniku 5. divizije nema sređenih podataka o gubicima divizije u neprijateljskoj ofanzivi u Sandžaku i istočnoj Bosni, pa sam iznijete podatke uzeo iz moga Ratnog dnevnika (v. str. 175). M. Gončin, S. Rauš, n. d., na str. 182, kažu da je brigada u ovoj neprijateljskoj ofanzivi imala 50 poginulih, 93 ranjenih i 39 nestalih boraca. U monografiji »Četvrta krajiška brigada«, njen autor R. Zorić nije dao ukupne gubitke u ovoj ofanzivi, a štab 10. krajiške brigade u izvještaju Štabu 5. divizije (Zbornik IV/21, 43) navodi da je brigada u borbama od 4. decembra 1943. do 5. januara 1944. imala 16 mrtvih, 17 ranjenih, 15 nestalih i 5 zarobljenih.

Neprijateljske gubitke takođe sam uzeo iz mog Ratnog dnevnika.

zije imalo slabu obuču. Ove i druge posljedice neprijateljske ofanzive lakše će se razumjeti ako se ima u vidu da je 5. divizija za mjesec dana borbi i marševa prevalila put dug oko 800 kilometara.

Iako iscrpljeni i sa slabom odjećom i obućom, zdravstveno stanje boraca je bilo dobro. Osim prehlada, nije bilo drugih oboljenja.

Iz svega toga može se zaključiti da se 5. divizija uspješno borila protiv nadmoćnijih snaga neprijatelja u njegovim ofanzivnim operacijama »Kugelblic« i »Snešturm«. U teškim borbama i napornim marševima, u uslovima ratovanja po zimi na planinskom zemljištu, vidno je izražena borbena čvrstina odlučnost i samoinicijativa boraca i starješina i homogenost jedinica. Sve brigade 5. divizije dobro su izvršile svoje zadatke. Iako su pojedine borbe bile veoma teške i odsudne, neprijatelj nije uspio da diviziji nanese ozbiljne gubitke, što je potvrdilo da je 5. divizija sposobljena da izdrži i savlada najveće ratne napore.

Na takvu ocjenu upućuje i pohvala vrhovnog komandanta NOV i POJ, Josipa Broza Tita, 5. diviziji, koja glasi:³⁵⁾

»Izražavam svoje priznanje i zahvalnost borcima, komandantima i političkim komesarima 5. divizije I korpusa, koji su sa svojim komandantom, pukovnikom Milutinom Moračom, pokazali vanredno junaštvo, izdržljivost i upornost u borbi sa njemačkim okupatorskim trupama za vrijeme ofanzive u Sandžaku i u istočnoj Bosni.

Vi, sinovi herojske Bosanske krajine, dokazali ste, daleko od svoga zavičaja, da se znate isto tako ustrajno boriti, kao što ste se borili preko dvije godine u svom rodnom kraju.

Neka je slava palim borcima, komandirima i političkim komesarima vaše divizije, koji su dali svoje živote za bolju i srećniju budućnost svih naroda Jugoslavije.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

16. januara 1944.

Vrhovni komandant
NOV i POJ
Maršal Jugoslavije
Tito«

Ova pohvala druga Tita emitovana je 18. januara 1944. preko Radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, a odmah zatim umnožena je u Stabu divizije i poslata jedinicama. Pohvala je pozitivno uticala na borce i starješine, ali su oni bili svjesni da visoku ocjenu druga Tita o njima moraju potvrditi i u budućim borbama.

5. DIVIZIJA NA PROSTORIJI KALINOVIK—FOCA—GORAŽDE

U vrijeme marša 5. divizije od Kladnja na jug, prema Podromaniji, Vrhovni štab je u depešama od 29. i 31. decembra 1943. sugerisao da se divizija zadrži neko vrijeme na prostoriji Zvijezda-pl.—Olovo—Romani-

35) Zbornik 11/11, 195.

ja-pl. i da ispita pravac prema Višegradu. Kako je znao da će na tu prostori-ju stići i 27. divizija (koja se probila u neprijateljsku pozadinu u toku 26. i 27. decembra) i da je teritorija srednjeg dijela istočne Bosne od Vareša, Olova i Ozren-pl. pa na istok sve do Drine ekonomski osiromašena i iscrpljena, Štab divizije je predložio Vrhovnom štabu da 5. divizija krene prema Foči i Kalinoviku. Odmah zatim Štab 5. divizije uspostavio je vezu sa Štabom 27. divizije. Na sastanku u Zunovima 1. januara 1944. štabovi divizija su ocijenili da je neprijateljska ofanziva prošla, ali da će neprijatelj ostaviti posade u većim mjestima koje će biti agresivne i koje će, zajedno sa mjesnom ustaškom milicijom i četnicima, vršiti teror nad narodom, da će milicija i četnici prisilno mobilisati ljude u svoje redove, što sve upućuje na potrebu da se naše dvije divizije rasporede i djeluju na što većem prostoru ovoga dijela istočne Bosne. Na osnovu takve procjene štabovi divizija su se saglasili da 27. divizija djeluje na prostoru Olova, Podromanije, Sokoca i Rogatice, a 5. divizija prema Foči i Kalinoviku. Kako Štab 27. divizije, zbog gubitka radio-stanice, nije imao vezu sa Štabom 3. korpusa, ovaj prijedlog smo uputili Vrhovnom štabu, sa čime se on složio i istovremeno nas obavijestio da će nam saveznici poslati pomoć u hrani i vojnoj opremi, kada za to budu stvoreni uslovi.

U naređenjima od 1. i 3. januara 1944. godine, Štab 5. divizije regulisao je brigadama pokret i odredio im zadatke.³⁶¹ Kada prihvati teške ranjenike koje je ostavila na Žednom vrhu, 4. krajiška brigada trebalo je da se do 14. januara vrati u sastav divizije. Prilikom prelaska r. Prače i komunikacija između Prače i Renovice, pomoći će joj 1. krajiška brigada držanjem rejonu s. Komrani—s. Bare, južno od Prače. Naime, računali smo da će brigada naći ranjenike, a željeli smo da njihov prelaz preko Prače bude što bezbjedniji. Na žalost, ranjenici su pali četnicima u ruke, kako sam to već ranije iznio. Deseta krajiška brigada, sa divizijskom bolnicom, prešla je komunikacije kod Podromanije (noću 31. decembra) i kod Prače (noću 1/2. januar 1944) bez borbe i 3. januara stigla u rejon s. Bogovići—s. Jabuka, gdje je vodila borbu sa četnicima Drinskog korpusa. Zbog nebudnosti njenog 2. bataljona, četnici su uhvatili i strijeljali 6 boraca, a među njima 3 partizanke. Prva krajiška brigada, Štab divizije, jedan bataljon i brigadna bolnica 4. krajiške brigade prešli su noću 2/3. januara cestu kod Podromanije, uništili 3 kamiona, zaplijenili 3 gumena čamca i drugu opremu, a noći 3/4. januara, poslije kraće borbe, prešli su komunikaciju u dolini Prače kod mjesta Prače i smjestili se u sela Komrane, Orahovicu, Bare i Butkoviće. Tokom marša 2. januara neprijateljska avijacija bila je veoma aktivna, usporavala je pokret jedinica, ali od nje nije bilo gubitaka.

Ujutro 2. januara, kada je Štab 5. divizije napuštao malo selo Zunove, stigao je Štab 27. divizije da se smjesti u ovo selo. Srdačno smo se pozdravili sa drugovima i krenuli na put. Tek što smo iz Zunova odmakli nepuna dva kilometra, doletjeli su neprijateljski avioni i bombardovali selo. Potpuno je srušena kuća u kojoj se nalazio Štab 27. divizije. Tada su pogi-

36) Zbornik IV/21, 2 i 14.

nuli politički komesar divizije Pavle Goranin Ilija i potpukovnik Ante Vidaković, a ranjen jedan borac.³⁷⁾

U vremenu od 5. do 10. januara bataljoni 1. krajiške brigade vodili su teške i oštre borbe sa jedinicama 2. gorskog ustaškog zdruga, koje su uporno nastojale da odbace naše bataljone od željezničke pruge i ceste na odsjeku Prača—Renovica. Ustaše su kao sumanute napadale po dubokom snijegu i snježnoj vijavici, a njihove izviđačke jedinice prikradale su se našima u maskirnim bijelim odijelima i iznenadno otvarale vatru. U vedre dane pomagala im je avijacija. Tih prvih januarskih dana hladnoće su bile izuzetno oštre i zbog mraza puškomitraljezi bi često zatajili. Najteže borbe bile su 5. i 10. januara, a između njih bile su aktivne neprijateljske izviđačke jedinice. Zbog takve upornosti neprijatelja i njegovih smišljenih napada, posumnjali smo da on zna za naš plan da ovdje prihvatimo 4. krajišku brigadu sa teškim ranjenicima. Našu sumnju zasnivali smo na tome što su iz naših jedinica dezertirala dva borca kada smo noću 3/4. januara kod Prače prelazili željezničku prugu i cestu, koji su mogli znati za naš plan. Ni tada nismo posumnjali da nam neprijatelj dešifruje depeše.³⁸⁾

U tim borbama naše jedinice imale su 13 poginulih, među kojima politički komesar čete Dušan Mazalica, komandir čete i 27 ranjenih. Prema našim procjenama, neprijatelj je imao preko 50 izbačenih iz stroja.³⁹⁾ Štab divizije je ocijenio da skupo plaćamo očekivani dolazak 4. krajiške brigade sa teškim ranjenicima, pa je istog dana izdao naredbu o pomjeranju 1. krajiške brigade na jug, u širi rejon s. Milotina, a 10. krajiškoj brigadi da se spusti do Dobrog Polja i s. Mrežica i da goni četnike.

Zbog velikog straha od ustaške i četničke odmazde, narod se sklani i od naših jedinica, uvukao se u sebe i pravio se da ne zna što se oko njega dešava. Tako su na jedvite jade naši obavještajci doznali da se u Foči i Kalinoviku nalaze samo četnici, a u Ustikolini — muslimanska milicija. Štab divizije je odlučio da zauzme ova mjesta. Foču su ujutro 13. januara, bez teškoća, zauzeli jedan bataljon 1. krajiške brigade i bataljon 2. proleterske brigade koji se nalazio kod 5. divizije tako što su prešli Drinu kod Ustikoline pomoću gumenih čamaca, koje je 1. krajiška brigada nedavno zaplijenila kod Podromanije. Najprije je odjeljenje bombaša, u

37) Izvještaj Štaba 27. divizije Štabu 3. korpusa, Zbornik IV/21, 114.

O bombardovanju Zunova pričao mi je detaljno komandant 27. divizije Pero Kosarić, kada smo se sastali u Foči 11. marta 1944. Kako se Štab 5. divizije nalazio u Zunovima i u istoj kući nepuna tri dana prije dolaska Štaba 27. divizije, bilo nam je jasno da su četnici obavijestili ustašku ili njemačku komandu u Sarajevu o mjestu boravka Štaba 5. divizije. Avioni su precizno bombardovali kuću u kojoj se upravo bio smjesto štab 27. divizije. I Pero Kosarić se čudio kako je ostao u životu u gotovo srušenoj kući.

38) Tada je iz divizijske bolnice dezertirao jedan ljekar, a iz zaštitnice Štaba divizije bugarski oficir, koji je bio zarobljen u borbi 1. krajiške brigade u Kremni, 18. novembra 1943. Ovaj bugarski oficir, inače profesor gimnazije, zaklinjao nam se da je lijevi zemljoradnik i da je za borbu protiv fašizma. Ovdje je, međutim, značajno napomenuti upozorenje koje je vrhovni komandant Josip Broz Tito poslao 9. januara 1944. Štabu 3. korpusa, a koje glasi: »Za njegov {Milutina Morače} pokret (Nijemci) znaju. Vrebaju na prolazak ostalih snaga. Njihovi ranjenici treba da ostanu na vašem terenu« (A-VII. k. 408/A. F. 8/1. reg. br. 2).

39) Više o ovim barbama vidi: M. Gončin i S. Rauš: »Prva krajiška brigada«, str. 183—185.

noći 12/13. januara, iznenada napalo četnike u rovovima na desnoj obali rijeke, a zatim su bataljoni iznenadili četnike u gradu. Zahvaljujući tome, u Foči je ostao sačuvan viseći most za pješake, koji su napravili inženjerei 7. SS brdske divizije »Princ Eugen« u početku operacije »Kugelblic«. U borbi je poginulo 25 četnika, a iz njihovog zatvora u Foči oslobođeno je dosta muslimanskog živilja, kojima je četnička kama visila nad glavom.

Oslobođenjem Foče 5. divizija je uspostavila vezu sa Durmitorskim partizanskim odredom, a preko njega sa Glavnim štabom NOV i PO za Sandžak i sa Štabom 2. korpusa. Nekoliko dana kasnije Stab divizije je preko tog odreda uputio Glavnom štabu za Sandžak sve pozadinske radnike sa terena Rudog, Priboja i Nove Varoši, kao i sve borce iz Sandžaka koji su bili sa divizijom za vrijeme neprijateljske ofanzive.

Deseta krajiška brigada je u vremenu od 13. do 16. januara razbila na sektoru Dobro Polje—s. Sijerča Sarajevsku četničku brigadu, a u rejonu Kalinovika mjesne četničke jedinice. Poginuo je 21 četnik, a 7 zarobljeno; zaplijenjeno je 25 pušaka i puškomitraljez. Brigada je imala 2 ranjena.⁴⁰

Stab 5. divizije obavijestio je Vrhovni štab o zauzimanju Foče i Kalinovika, a Vrhovni štab je 16. januara naredio da divizija ostane na tom prostoru, s tim da se brigade odmore i da se sačeka dolazak 4. krajiške brigade, koja se tada nalazila u Sokolovićima (istočno od Sokoca), zajedno sa 1. južnomoravskom brigadom i jedinicama 27. divizije. Nešto kasnije operativno područje divizije proširilo se prema Goraždu i Cajniču. Oba ova mjesta zauzele su 23. januara jedinice 1. krajiške brigade, protjeravši iz njih slabe snage mjesne muslimanske milicije i četnika. Tridesetog januara stigle su u rejon Goražda 1. južnomoravska i 4. krajiška brigada. Na operativnom području divizije situacija je bila stabilna: Milicija je bila neaktivna, a četnici su bili rastjerani i samo bi se javili ponegdje oko Kalinovika. Najbliži njemački garnizon bio je u Pljevljima, ali je i on bio neaktivan. Štabovi i jedinice 5. divizije mogli su da organizovanije pristupe vojno-političkom i drugom radu.

U to vrijeme, tj. 24. januara, preko oštećenog mosta u Rudom stigla je na prostoriju između Rudog, Priboja i Pljevalja 2. proleterska divizija, pošto je mjesec dana vodila borbe u Srbiji, u rejonu Zlatibora, Kušića i Ivanjice. Divizija se ovamo vratila po naređenju vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita da se odmori, reorganizuje i popuni i da 2. korpusu otpremi na liječenje teške ranjenike.

Stab 5. divizije početkom februara povezao se sa Štabom 2. proleterske divizije i odmah mu uputio, zajedno sa 1. južnomoravskom brigadom, 125 boraca iz 2. proleterske brigade koji su se nalazili sa 5. divizijom za vrijeme neprijateljske ofanzive. Proleter i su, pak, poslali 5. diviziji deseticu starješina koje je zatekla neprijateljska ofanziva na kursu pri Stabu 2. korpusa.

6. RAD U JEDINICAMA I MEĐU NARODOM

Boravak 5. divizije na prostoru Foče, Kalinovika i Goražda u vremenu od sredine januara do sredine marta 1944, tj. do njenog polaska u Srbiju, bio je ispunjen intenzivnim radom u jedinicama i narodu.

40) Zbornik IV/21, 109.

Zdravstvene mjere obuhvatile su parenje odjeće u partizanskim bu-radima, češće pranje veša i kupanje ljudstva, čišćenje i dezinfekciju kuća za smještaj bolnica, štabova i jedinica. Kada je Vrhovni štab naredio da divizija uputi 2. korpusu na liječenje teške ranjenike, ovome poslu se prišlo najbrižljivije, jer je za jedinicu svaki borac bio dragocjen, a i sami ranjeni i bolesni drugovi nerado su se rastajali od svoje jedinice. Hrana je bila oskudna i jednolična, jer se i narod slabo hranio. Nešto stoke i krompira moglo se nabaviti samo u okolini Kalinovika, a žitarica i pasulja svuda veoma malo. Naši intendanti dobivali su od naroda u dolini Drine suvo voće, koje su mljeli, miješali njegovo brašno sa brašnom žitarica i tako pravili hljeb. Bilo je dosta suvog voća i njega su dobivale bolnice.

Snabdijevanje jedinica hranom bilo je znatno otežano kada je Štab 2. korpusa, po odobrenju Vrhovnog štaba, poslao na prostoriju 5. divizije dvije italijanske brigade partizanske divizije »Garibaldi«, svaka jačine 900 ljudi, i dva radna bataljona iste divizije, svaki jačine 500 ljudi. Ove jedinice stigle su iz Crne Gore u rejon Foče početkom marta.

Vojno-politički i prosvjetni rad bio je bogat i intenzivan. U štabovima i jedinicama vršene su analize borbi i marševa za vrijeme prohujale neprijateljske ofanzive, uočavane su dobre strane, a više su analizirani nedostaci, kako se ne bi ponovili u narednim borbama. Po brigadama su održavani kraći vojni i politički kursevi, kojima je prisustvovalo oko 150 podoficira i mlađih oficira (zaključno sa komandirima četa). Predavači na partijskim kursevima bili su politički komesari, zamjenici političkih komesara i članovi politodjela brigada na čelu sa drugovima Vojom Počekom (1. krajiška brigada), Radovanom Papićem (4. krajiška brigada) i Perom Đurićem (10. krajiška brigada). Proučavane su ove teme: razvitak međunarodnog radničkog pokreta; stvaranje, razvoj i borba KPJ protiv nenarodnih režima; ciljevi narodnooslobodilačke borbe i njeni protivnici; vojno-politička situacija u našoj zemlji i u svijetu; zadaci narodne vlasti i odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a; rješavanje nacionalnog pitanja u Jugoslaviji; značaj bratstva i jedinstva naših naroda. Ova predavanja su održavana i u jedinicama i na vojnim kursevima, kojima su rukovodili štabovi brigada. Predavanja su umnožavana štamparskom tehnikom u brigadama i u diviziji.

Politički i vojni kursevi dali su dobre rezultate — mlade starješine stekle su nova znanja o našoj borbi i njenim ciljevima, a vojne starješine i nove pouke o tome kako se treba tući protiv neprijatelja. Pod rukovodstvom Muje Kovačevića, načelnika obavještajnog centra divizije, održan je kratki kurs za obavještajne oficire jedinica divizije.

Moralno-političkoj i borbenoj čvrstini jedinica doprinijeli su održavanje Prve partijske konferencije u 1. krajiškoj brigadi, predavanja o Lenjinu, povodom 20-godišnjice njegove smrti, svečana akademija i druge manifestacije održane povodom 26-godišnjice Crvene armije. Svečanoj akademiji, koja je održana u Foči, prisustvovali su borci iz svih jedinica divizije i građani Foče. Sa akademije su upućeni pozdravni telegrami Vrhovnom štabu NOV i POJ, Nacionalnom komitetu oslobođenja Jugoslavije, Oblasnom narodnooslobodilačkom odboru za Bosansku krajinu, 2. i 5. korpusu i 2. proleterskoj diviziji.

Prijatno iznenađenje jednom dijelu boraca priredili su kuriri Štaba 2. korpusa kada su im 22. januara 1944. donijeli pisma od rodbine. Na

pismima je, doduše, bilo i starih datuma, neka su pisana još oktobra 1943, ali su i ona bila draga borcima, jer su čuli za svoje. Kada je 10. krajiška brigada uspostavila vezu sa Mostarskim partizanskim bataljonom, borci su obaviješteni da mogu poslati pisma za srednju Bosnu i Bosansku krajinu, što su i učinili.

Politički rad sa narodom na ovom velikom prostoru od Čajniča i Goražda do Kalinovika bio je dosta živ, ali je dao samo početne rezultate. Ustaška i četnička zlodjela izazvala su mržnju i nepovjerenje među muslimanskim i srpskim življem. Narod je još živio u strahu od nasilja i odmazde ustaških i četničkih vođa i njihovih sljedbenika. Dosta ljudi bilo je mobilisano u mjesne četničke i milicijske jedinice i dobar dio naroda bio je za njih vezan. Pa, ipak, u narodu je počelo postepeno otrežnjavanje, što najbolje ilustruju primjeri predaje pojedinih grupa milicije i četnika našim jedinicama. Tako je, u februaru, 10. krajiška brigada razoružala 18 četnika koji su, pored pušaka, imali i jedan puškomitraljez i 44 milicionara kod kojih je nađeno 40 pušaka, jedan puškomitraljez i jedan minobacač. Bilo je češćih pojedinačnih slučajeva da milicija i četnici predaju oružje. U okolini Goražda 4. krajiška brigada razoružala je 17 milicionara, sa puškama i jednim puškomitraljezom, i prikupila od milicije drugih 100 pušaka. Jedinica 1. krajiške brigade razoružala je, u blizini Foče 13 četnika.⁴¹ Osim toga, oživjeli su i počeli sa radom narodnooslobodilački odbori u Foči i Ustikolini, a formirano je nekoliko odbora u selima oko Kalinovika. Sa toga područja u 10. krajišku brigadu pristupilo je oko 90 omladinaca.

Bio je živ i kulturno-prosvjetni rad. U jedinicama i zajedno sa narodom davane su priredbe raznovrsnog sadržaja. Kvalitetom priredbi isticala se kulturna ekipa divizije, ali su isto tako rado slušani programi brigadnih kulturnih ekipa i bataljonskih horova. U ovom vremenu Nijaz Hadžiselimović, poručnik, rukovodilac divizijske kulturne ekipe, napisao je i komponovao Marš 5. divizije, koji je rado slušan i pjevan u jedinicama divizije.

MARŠ PETE NOU DIVIZIJE

Ura u borbu, ura, drugovi,
mi smo borci divizije Pete.
Smjelo i muški gazi i mrvu,
mrsku neman bacimo pod pete!

Borba je teška, borba je duga,
ali je časna, sveta i smjela.
Naš svaki borac uz svoga druga
ide na juriš uzdignuta čela.

Moćnom rukom Tito nas vođi,
ropstvo i tamu, tuđina i sluge
srušiće složno naši narodi,
stvorioće novi život narodne snage.

Naprijed, borci Pete divizije,
kidajmo lance, zbacimo okove!
Ništimo snažno fašističke zmije,
smjelo naprijed za narodne snove!⁴²

41) Zbornik IV/22, 153.

42) »Put slobodi«, list 5. divizije godina I, decembar 1944.